

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2009

Žofie Hradilková

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav jižní a centrální Asie

Bakalářská práce

Žofie Hradilková

Volný čas romských dětí a mládeže
Free time activity of romani children and youth

Praha, 2009

vedoucí práce: PhDr. Jan Červenka, Ph.D.

Poděkování:

Děkuji Honzovi Červenkovi za odborné vedení mé práce, jeho čas a trpělivost. Saše Uhlové za velmi přínosné konzultace a materiály, mým rodičům za připomínky a postřehy k práci; Janě, Terezii, Danovi a Vojtovi. Janě Kosové a pracovníkům sdružení a obyvatel ze Zelené Vody za milé přijetí, lidem Z Člověka v tísní, Romům z Parenice, kteří mě přijali mezi sebe a dovolili mi nahlédnout do jejich životů. V neposlední řadě chci na tomto místě poděkovat všem romským dětem z Parenice, Fajnova a Zelené Vody, které si se mnou hrály, povídaly a dovolily mi trávit s nimi volný čas.

Prohlašuji,

že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených zdrojů a literatury.

V Praze dne 21. června 2009

.....

podpis

Anotace

Význam volného času romských dětí v sociálně vyloučené nebo sociálním vyloučením ohrožené lokalitě je vysoký. Zároveň trávení času romských dětí vykazuje jistá specifika, která souvisí zejména s tradičním pojetím rodiny a hierarchie romské společnosti. Určující v trávení volného času je také prostředí. Stěžejní částí práce jsou příklady ze tří lokalit, kde žijí romské děti. Zde se především pozornost obrací na to, jakým způsobem děti tráví volný čas a co ho ovlivňuje. Chodí na kroužky? Mají hračky, kola? Co je baví? S kým tráví svůj volný čas? V jakém vyrůstají prostředí? V prvním příkladu je popsána malá vesnice v Čechách, kde se osvědčil komunitní způsob práce. Možnosti práce s dětmi na slovenském venkově jsou uvedeny na příkladu projektu mladých lidí. Děti v městském prostředí jsou ohroženy drogami a pasivním trávením volného času více, než jinde. Také proto v této práci nechybí ani popis jedné městské části. Autorka dochází k závěru, že při práci s romskými dětmi ohroženými sociálním vyloučením je důležité vycházet z potřeb a přání samotných dětí, spolupracovat s rodiči a širokou rodinou a všimnout si jejich tradic a zájmů.

Klíčová slova: Romové, volný čas, romské děti, historie Romů, romská rodina, sociální vyloučení

Abstract

The free time activity of romani children in socially excluded areas or socially endangered areas has high significance. The spending of leisure time of romani children embodies certain specifics that are related mainly to the traditional family values and the hierarchical structure of the romani community. The way of spending free time is also significantly affected by the living environment. The pivotal part of this work describes three localities inhabited by Roma. The emphasis is put on the way children spend their free time and what affects it. Are they visiting some courses? Do they have any toys? What are they interested in? With whom are they spending their leisure time? In which environment are they raised? In the first case a small village in the Czech Republic, where a community work had a success, is described. An illustration of a work with romani children in the Slovak countryside is shown in a case of a project realized by young people. The children in an urban environment are endangered by drugs and passive time spending more than the children elsewhere; thus a city district environment is also described in this work. The author concludes that it is important to base the work with the romani children endangered by social exclusion on their needs and wishes. It is also important to cooperate with their parents, their family and to take care of their traditions and interests.

Key words: Roma, free time, romani children, history of Roma, roma family, social exclusion

Úvod	6
1. Romové, etnická menšina v České republice.....	8
1.1 Historie.....	8
1.2 Romové v ČR dnes	12
1.3 Romská rodina	13
1.4 Identita a národnost – několik poznámek z terénního výzkumu	17
1.5 Faktory, které mohou vést k sociálnímu vyčleňování.....	18
2. Volný čas	19
2.1. Historie.....	19
2.2 Význam volného času u dětí	20
2.3 Aktivní využití volného času	22
2.4 Pasivní využití volného času.....	23
2.5 Subjekty a instituce, které ovlivňují volný čas dětí	24
3. Příklady z praxe	28
3.1 Výběr lokalit	28
3.2 Metody získávání dat a přístupy	28
3.3 Zelená Voda	29
3.3.1 Sdružení Český západ	30
3.3.2 Vzdělávání a školství	30
3.3.3 Volný čas dětí	31
3.3.4 Volnočasové aktivity pořádané sdružením Český západ	33
3.4 Parenica.....	36
3.4.1 Děti a mládež v Parenici	38
3.4.2 „Ukážu vám, co dokážu!“	41
3.4.2.1 Záměr a cíle	42
3.4.2.2 Program.....	43
3.4.2.3 Kritické zhodnocení	45
3.5 Fajnov	47
3.5.1 Vzdělání a školství.....	49
3.5.2 Volný čas	50
3.5.3 Volnočasové aktivity pořádané místními subjekty	52
Závěr	54
Zdroje:	57
Literatura:.....	57
Internetové stránky:	59
Přílohy:	60
Obrazová příloha A – Zelená Voda	60
Obrazová příloha B – Parenica	61
Obrazová příloha C – Fajnov	62

Úvod

V této práci se věnuji významu volného času romských dětí, které jsou ohroženy sociálním vyloučením, nebo se v něm ocitly. Podpora v aktivním trávení volného času může být významným nástrojem, jak pozitivně ovlivnit život dětí a jejich vývoj. A to je důležité zejména u dětí ohrožených sociálním vyloučením nebo u těch, kteří v sociálně vyloučené komunitě již žijí. Když jsem sama začala pracovat s romskými dětmi a organizovat pro ně volnočasové aktivity, kladla jsem si otázky: Tráví romské děti volný čas jinak než ostatní? A pokud ano, je to ovlivněno více tím, že vyrůstají v odlišném kulturním prostředí, nebo spíše tím, že žijí v sociálním vyloučení? Tedy je tato odlišnost kulturní nebo sociální? Cítila jsem potřebu shromáždit k tomuto tématu dostupné informace a při pozorování a činnostech se zaměřit na to, co působí na děti pozitivně. Výsledky jsem shromáždila v této práci. Doufám, že mnou shromážděné poznatky by mohly pomoci těm, kteří se také s romskými dětmi ve své práci setkávají.

V první kapitole jsem se zaměřila na specifika Romů v České republice a na Slovensku, a to zejména na jejich historii a rodinný život, který je stěžejní pro trávení volného času dětí. Tím jsem vytvořila kontext, který je důležitý pro pochopení souvislostí mezi kulturními a sociálními prvky tohoto tématu.

V následující kapitole jsem se věnovala volnému času z mnoha hledisek. Zde jsem shromáždila informace v dostupné literatuře majoritní společnosti a doplnila jsem ho o vlastní postřehy.

Volný čas se stává důležitým fenoménem v životě lidí. Jeho význam v průběhu dějin roste. Zejména v moderních vyspělých společnostech se zkracuje doba, kdy lidé pracují a vydělávají si na živobytí. Máme tedy čím dál tím více volného času, rostou nároky i možnosti, jak ho naplňovat. To, jak tráví volný čas dospělí, hlavně rodiče, přímo ovlivňuje život dětí, jejich příležitosti i budoucnost. **To, jak děti a mládež tráví svůj volný čas,** výrazně ovlivňuje jejich dovednosti, postoje a jejich budoucnost. V různých aktivitách děti mohou poznat nové přátele, zažívat příjemné chvíle důležité pro jejich psychiku, posílit sebevědomí nebo najít zájem, kterým se později mohou věnovat i profesionálně. Aktivně a tvořivě strávený volný čas může velmi pozitivně působit na vývoj dítěte i mladistvého. Naopak nuda a pasivní trávení volného času může být jedním z faktorů, které povedou k nízkému sebevědomí, špatným výsledkům ve škole, někdy až k sociální patologii. Volný čas oproti času vyhrazenému ke vzdělání by měl být čas, kde se děti mohou projevat

spontánně, podle svých potřeb a zájmů. Měl by to tedy být i čas, kdy dítě může svobodně projevovat svou aktivitu, kulturu a tradice, věnovat se jim a rozvíjet je. Způsob trávení volného času je výrazně ovlivněn **prostředím, kulturou, ale hlavně rodinou**. To, jak rodiče tráví svůj volný čas, výrazně ovlivní to, jak ho budou trávit jejich děti.

V současné době se vynakládá velké množství prostředků na organizaci volnočasových nabídek zaměřených na **romské děti ze sociálně znevýhodněného prostředí**. Cílem je zlepšit podmínky pro aktivní využití volného času. Tím ovlivnit pozitivně budoucnost dětí, učit je navazovat kontakty a komunikovat, podporovat vztahy, předcházet konfliktům, navzájem se poznávat i s majoritou, upozorňovat na kvality romské kultury a v neposlední řadě děti zabavit. Život rodiny a výchova romských dětí je specifická, a to se projevuje i ve způsobu trávení volného času. Proto jsem ve třetí kapitole shrnula pozorování ze tří takových programů, které působí ve třech různých lokalitách v Česku a na Slovensku. Protože jsem v literatuře nenašla sumarizaci zkušeností s výše uvedenou tematikou, je třetí část práce popisující příklady z praxe stěžejní pro formulování mých závěrů.

1. Romové, etnická menšina v České republice

1.1 Historie

V této kapitole podám stručný exkurz do historie Romů, v němž chci poukázat na důležité momenty, které mají dopad na jejich současný život v Česku.

Romové jsou etnickou skupinou, kterou spojuje podobný jazyk, kultura a také původ z Indie. O době, kdy Romové z Indie odešli, se spekuluje a mnoho vědců se nad touto otázkou nemůže shodnout, stejně tak jako na tom, proč Romové v tak velkém počtu Indii opustili. Je pravděpodobné, že Romové odešli z Indie mezi 5. až 14. stoletím. (Liégeois, 1997. Již je tomu nejméně sedm století, kdy první Romové přišli do Evropy. Usazovali se nejprve na územích Peloponésu, Bulharska a ostatních zemích Balkánu. Na území střední a západní Evropy se zřejmě dostali již ve 13.–14. století, ale nesporné zmínky o Romech jsou až z 15. století.

Dále se budu zabývat historií Romů na českém území. Mým záměrem je naznačit, jaký byl a jak se měnil přístup k Romům. První zmínka o Romech na území českých zemí je z doby konání kostnického koncilu v 15. století. Ve Středověku byly skupiny Romů pod vedením svých vojvodů přijímány vesměs kladně. Získávali různé ochranné listy od panovníků. Romové se proslavili jako dobří kováři, kdy jak píše Fraser „...se Cikáni kovářským řemeslem proslavili natolik, že jim byla svěřena výroba zbraní...“ (Fraser, 1998, str. 97). Jak píše Nečas v polovině 16. století se ale nálada vůči Romům začíná měnit. Romové byli terčem různých nepodložených obvinění (jako byly například nepodložené pověsti o službách pro Turky a založení požáru v Praze roku 1541) a s tím spojeného násilí. Byli vyhošťováni ze země, ale vzhledem k tomu, že v sousedních zemích platily zákony obdobné, neměli Romové moc na vybranou. Byly přijímány čím dál tvrdší protiromská opatření. Třicetiletá válka způsobila horší postavení Romů a ti, jak píše Nečas, se pak neobešli bez drobných krádeží a polního pychu. Vyvrcholením nepřátelských nálad proti Romům byl výrok Leopolda I. z roku 1697, který Romy označil za psance („vogelfrey“). To znamenalo, že „muže směl kdokoliv při pronásledování beztrestně zastřelit jako ptáky nebo škodnou zvěř a po zadržení byli pak trestáni smrtí, zatím co ženy a děti byly trestány uříznutím uší a vyhnáním...“ (Nečas, 1995, str. 17). Za doby Marie Terezie se přístup k Romům změnil. Novým přístupem byla asimilace. Jak píše Fraser „... uzákonila, že se všichni Cikáni musejí usadit, platit daně...Nesměli vlastnit koně ani vozy...Nesměli se oblékat podle svých zvyků, mluvit svou řečí ani provozovat zvláštní řemesla.... Sňatky mezi cikány byli zakázány...

Cikánské děti byly odebírány a dávány na převýchovu do necikánských rodin.“ (Fraser, 1998, str. 134, 135) Důležitou událostí bylo v historii Romů v Česku také zrušení nevolnictví na území dnešního Rumunska. V polovině 19. století zde došlo k migraci těchto Romů do různých zemí a někteří Romové se dostali i na území Čech a Moravy, dnes jsou známi jako olaští Romové.

Nejtragičtější částí historie Romů v Čechách a na Moravě bylo období druhé světové války, kdy došlo téměř k vyvraždění českých a moravských Romů. Smutnou skutečností je, že na genocidě Romů v Česku se podílela československá demokratická vláda v období druhé republiky zřízením takzvaných sběrných a později cikánských táborů Lety u Písku a Hodonín u Kunštátu. Tyto události vedly k tomu, že po válce mohlo být na území Česka nanejvýš 1000 původních romských obyvatel (Nečas, 1995) z až osmi tisíc před válkou.

Na Slovensku byla odlišná situace. Romů bylo na Slovensku podstatně více než v Čechách a na Moravě. Například v roce 1922 jich zde bylo evidováno 53 274, na území Česka pouze 2178 (Kollárová, 1992). Abychom si udělali představu o tom, jak žili slovenští Romové dřív, uvedu příklady jejich tradičních řemesel a usídlení.

Usedlí Romové na Slovensku¹ se živili tradičně kovářstvím a hudbou. Dalšími řemesly a službami, kterými se živili, byly například: výroba košů, kartáčů, štětek, koryt a pálení vápna (Hübschmannová, 1995). Profese se u Romů tradičně dědila z otce na syna a Romové většinou dostávali odměnu v naturáliích.

Většina slovenských Romů ještě v roce 1970 žila na vesnicích, nevlastnila půdu a byla poměrně dost závislá na slovenských rolnících a statkářích (Hübschmannová 1995), kteří je zaměstnávali na polích, byli odbytištěm jejich výrobků a hudebnických služeb a v dobách největší chudoby dávali Romům z jejich vesnice jídlo a šaty.

Skoro každá vesnice na Slovensku měla svého romského kováře. Jak uvádí Arne B. Mann romští kováři se nejčastěji zabývali výrobou spíše menších předmětů, jako byli například hřebíky a podkovy, a ostřením různých nástrojů. Někteří ale vyráběli i složitější nástroje jako pluhy a okování vozů (což se považovalo za nejnáročnější kovářskou práci)(Mann, 1992). Romští hudebníci hráli po hospodách, na svatbách, pohřbech a různých jiných příležitostech a měli mezi Romy velkou prestiž. Rodiny hudebníků byly také bohatší, protože za své služby dostávali častěji peníze.

Pro slovenské Romy bylo typické, že žili v izolovaných čtvrtích, vesnicích, nebo ve vlastních osadách (Fraser, 1998) na okraji obcí. Osady žili svým vlastním životem, byly

¹ Dále budu používat jen slovenští Romové. Vycházím přitom z Hübschmannové, která uvádí: „Označení *slovenský* se vžilo zejména v odborné literatuře proto, že příslušníci této skupiny žili několik století na Slovensku, a to u s e d l e.“ (Hübschmannová, 1995, str. 20)

izolovány od ostatní společnosti. Jak píše Lacková: „*Do naší osady nikdy v životě žádný gádžo nevstročil.*“ (Lacková, 1997, str. 40) Výraznou funkci zde měl takzvaný vajda, který za osadu vystupoval a měl v ní hlavní slovo. V osadě bydleli Romové v zemnicích a polozemnicích ale nejčastěji si stavěli jednoduché, jednoprostorové domy – koliby – z nepálených cihel, ze dřeva nebo kamene. Osady vznikaly nejčastěji tak, že jedna rodina (první usedlé rodiny byly často rodiny kovářů (Hübschmannová, 1995)) našla vhodné místo a zde se usadila, poté, jestliže byla na dobrém místě, se k ní začali přidávat další rodiny, nebo i celé skupiny. V osadě často byla jen jedna studna, až do šedesátých let zde nebyla zavedena elektřina ani kanalizace (Davidová, 2004).

Romové na Slovensku byli za druhé světové války vražděni a pronásledováni, neměli přístup na některá veřejná místa, do obcí mohli vkročit jen ve vymezenou dobu, probíhalo zde drastické stěhování celých osad mimo slovenské vesnice a muži byli odváděni do táborů nucených prací (Hübschmannová, 1995). Tyto události vedly, kromě hladu a bídy, také k narušení tradičních vazeb, na kterých byli Romové ekonomicky závislí. Nedošlo zde ale k hromadným deportacím do koncentračních táborů ani hromadné internaci ve sběrných táborech. Což, jak píše Hübschmannová, bylo dáno odlišnou legislativou tzv. Slovenského štátu i tím, že slovenská společnost Romy potřebovala „*Usedlí slovenští a maďarští Romové byli totiž nezastupitelnou složkou v ekonomické struktuře slovenské vesnice, ve slovenské agrární, stavovské společnosti.*“ (Hübschmannová 1995, str. 28).

Právě slovenští Romové významně ovlivnili to, jací a jak žijí Romové v České republice dnes.

V 50. a 60. letech, kdy Československo postupně přejímalo postupy na řešení situace Romů ze Sovětského Svazu a hledalo nástroje řešení „cikánské otázky“, bylo obdobím zvláště destruuujícím kulturu a tradiční způsob života. V tomto období můžeme hledat původ a příčinu toho, že Romové nemají tolik tradic a zvyků, neovládají romský jazyk, často se ocitají na okraji společnosti a v sociálním vyloučení.

První roky po válce byli v duchu masivní migrace. Na Slovensku po válce nebylo dostatek pracovních příležitostí, Romové byli zbídačeni válkou a ekonomické vazby se slovenskou vesnickou společností se v důsledku války zpřetrhaly (Hübschmannová 1995). Naopak v Čechách se rozvíjelo a obnovovalo hospodářství a infrastruktura. Po odsunu Němců zbylo hlavně v okrajových částech Česka mnoho prázdných domů (Pavelčíková, 2004). Podle Nečase probíhala nejdříve ze Slovenska do Česka migrace spontánní, důvodem bylo podle něj hledání lepších bytových podmínek, lepšího uplatnění na trhu práce i touha stát se právoplatnými občany s výhodami s tím spojenými (Nečas, 1995). Poté byla vyhlášena

takzvaná pracovní mobilizace, která vyžadovala velký přísun pracovníků do měst. Romové byli shledáni výhodným zdrojem nekvalifikovaných pracovních sil. Proto na Slovensko začali jezdit takzvaní náboráři, kteří jednali s úřady o přisunu dalších pracovníků z řad Romů do Čech. Cílem romských migrantů byla města, hlavně průmyslová a pohraniční. Jedním z prvních míst soustředění romských migrantů bylo Kladno a severní Čechy (Pavelčíková, 2004). Velké přesuny obyvatel přinesly mnohé problémy. Majoritní společnost nebyla na tak masivní migrační vlnu připravená, neměla vůbec představu o způsobu života slovenských Romů. Slovenští Romové byli převážně chudí, prostí lidé z venkovského prostředí se svým specifickým tradičním způsobem života. Přicházeli hlavně z východního Slovenska, kde žili v osadách, měli své tradice, pravidla a hodnoty, které byli přizpůsobené životu na vesnici a vycházeli z tradiční kultury. Česká společnost neměla se slovenskými Romy a jejich způsobem života žádné zkušenosti, odlišností se báli a v důsledku toho se často obce bránili příchodu Romů ze Slovenska (Pavelčíková, 2004). V době po válce se dokonce také uvažovalo i o zřízení internačních a pracovních táborů, v duchu předválečné a válečné éry. V padesátých letech Romové nebyli uznáni etnickou menšinou a veškeré snahy šly k naprostému splynutí Romů s většinovou společností. V polovině padesátých let ale bylo jasné, že samovolné přizpůsobení Romů se konat nebude. Romové, přesazení z tradičního venkovského prostředí do měst a nových bytů, nemohli změnit téměř ze dne na den svůj tradiční způsob života. Stoupalo napětí mezi dvěma kulturami, ale migrace ze Slovenska neochabovala. Nejvíce byli trnem v oku kočovní Romové, kteří se stále volně pohybovali po území státu. Státní aparát se přikláněl k tvrdším a striktnějším postupům vůči Romům. V roce 1958 bylo vyhlášeno z ÚV KSČ usnesení o práci mezi cikánským obyvatelstvem v ČSR (Pavelčíková, 2004). Jeho znění bylo v tom smyslu, že Romy nelze považovat za svébytnou národnostní skupinu, že jsou sociálně a kulturně zaostalým obyvatelstvem a jakékoliv snahy o podporu jejich kultury nebo emancipaci jazyka musí být zamítnuty. Následoval zákon č. 74 přijatý Národním shromážděním z roku 1958 o trvalém usídlení osob cikánského původu. Zákon byl podle Pavelčíkové jasně násilně asimilační a protiústavní. Jeho cílem bylo Romy přinutit k usedlému způsobu života, jejich kulturu a jazyk programově sprovodit ze světa. Jakékoli projevy zvyků nebo tradic byly vykládány jako projevy retardace, jazyk Romů byl označován za hantýrku, sami Romové se za svou kulturu a jazyk začali stydět (Pavelčíková, 2004). Pro mnohé to byla totální změna způsobu života ze dne na den. Zvláště velkým zásahem byl tento zákon pro olašské Romy, kde kočování bylo základním kamenem jejich způsobu života, tradic i obživy. Po této ztrátě se podle Horváthové u Romů vytvářelo nebezpečné hodnotové vakuum, což mohlo působit později jako kriminalizující faktor

(Horváthová, 2002). V polovině 60.let se odehrál řízený rozptyl „cikánského obyvatelstva“, který měl docílit toho, aby v žádné obci nebylo více než 5% Romů, podle Miklušákové to vedlo k „*rychlé devastaci tradiční rodinné hierarchie a následnému rozpadu velkorodin*“ (Miklušáková 1998, str. 281). Jak dále autorka uvádí, s příchodem Pražského jara přišlo vzednutí etnoemancipačních snah a vznikl Svaz Cikánů – Romů, který se zasazoval o uznání Romů za národnostní menšinu. V roce 1973 byla ale jeho činnost ukončena. V době normalizace pokračovaly snahy o asimilaci Romů. Jak zmiňuje, Romové byli stále přesídlováni, děti zařazovány do zvláštních škol a odebírány do dětských domovů. Autorka zmiňuje i sterilizace romských žen, k nimž docházelo bez jejich vědomí. (Miklušáková, 1998). Po roce 1989 jsou Romové uznáni jako národnostní menšina, přisuzuje se jim právo na rozvíjení a svobodné projevovalí jejich kultury, vzniká mnoho organizací a sdružení, kteří za práva Romů bojují. Změna postojů majority se ale nezmění ze dne na den. Většinová společnost je stále rasistická a vůči této menšině skeptická. V 90. letech se rozmáhají různé neonacistické skupiny, Romové se setkávají s odmítáním na trhu práce, stále vznikají nová ghetta, v kapitalistické společnosti se projevují důsledky nízkého vzdělání a nedostatečné kvalifikace a mnoho Romů se ocitá na okraji společnosti a propadá se do sociálního vyloučení.

1.2 Romové v ČR dnes

Jak vyplývá z předchozí kapitoly, na území České republiky dnes žijí různé subetnické skupiny Romů. Jsou to především slovenští Romové. Jsou zde i Romové olaštit, kteří přišli na území střední Evropy z území dnešního Rumunska, maďarští Romové, kteří přišli ze Slovenska, dále nepočetné skupiny Romů, které tradičně obývaly území Čech a Moravy od 15. století a nakonec také malá skupina Romů původem z Německa – Sintí. Hübschmannová odhaduje, že počet slovenských Romů je okolo 70%, maďarských 15–20%, olašských 10–15% (Hübschmannová, 1995). Samotní Romové na rozlišování a rozdíly mezi jednotlivými skupinami kladou větší důraz, než na rozdíly s neromskou populací. Například se můžeme celkem běžně setkat se smíšenými romsko – *gádžovskými* (gádžo – výraz pro Neroma v romštině, původní význam slova – sedlák) manželstvími, ale sňatky mezi olašskými a slovenskými Romy jsou velmi ojedinělé. V tomto odstupu, který si jednotlivé skupiny od ostatních romských skupin udržují, můžeme pozorovat vliv indické kultury. Pro Indii je charakteristický kastovní systém, který je striktně dodržován. Je to rozdělení lidí do skupin, které jsou hierarchicky utříděny. Kastovní systém spočívá v mnoha předpisech, které určují

povolání, možnosti sňatku i to, s kým se kdo může stýkat a do jaké míry. Dále sami Romové velmi ostře rozlišují mezi žuže Roma– čistí a degeša Roma–nečistí, jedná se o rituální čistotu a nečistotu, která se váže na celé rodiny, fajty (široké příbuzenstvo) i celé osady. Tato nečistota se přenáší na potomky a je skoro nemožné se této nálepky zbavit. Ještě dnes se můžeme setkat s tím, že romská žena po návštěvě takzvaně nečistého člověka– degeše – vyhodí nádobí, ze kterého jedl nebo pil. Na východním Slovensku jsou stále ještě vesnice, které ostatní považují za degešské. Ten, kdo se v nich narodí, je navždy u ostatních Romů nečistý. Tato nečistota také hodně souvisí s jídlem. V romské tradici je zakázáno pojídat psy a koně, jestliže někdo z Romů toto porušuje, narodí se v rodině, která psy jí, nebo ve vesnici, která je tím známá, je označen za nečistého. Rituální čistota a nečistota se většinou na Neromy nevztahuje. Romská spisovatelka Elena Lacková ve svém autobiografickém vyprávění píše: *„Rom, který jí koňské maso, je degeš, nečistý, nejposlednější z posledních. Každý žužo Rom, čistý Rom, se ho štítí a ani žebrák, pokud je slušný, se nenapije vody v jeho domě. Natožpak aby si od něj vzal jídlo.“* (Lacková, 1997, str. 22) Důraz na čistotu se projevuje i v mnoha nepsaných předpisech týkajících se přípravy a konzumace jídla. Například se dbá na to, aby ženám nespadol ani jediný vlasek do jídla, jídlo se zásadně neohřívá a zbytky se musí vyhodit, v hrnci, ve kterém se vyvaňuje oblečení, by podle tradice žena neměla vařit jídlo. Tradice, které stále ještě přetrvávají v kultuře Romů, je samozřejmě více. V dnešní době je ale nejvýraznější odlišnost Romů v tom, jaké postavení má rodina v hodnotovém žebříčku a jak výrazně život Romů v České republice ovlivňuje.

1.3 Romská rodina

Rodina je u Romů i dnes nejvyšší hodnotou. V následujících řádcích budu popisovat tradiční pojetí romské rodiny, postavení a úlohu jednotlivých členů. Vlivem různých faktorů – asimilační a integrační snahy, rozpad tradičních vztahů v rodině, urbanizace – se popisované fenomény vytrácejí. To, jak vypadá romská rodina dnes, je velmi různé. Někteří Romové se natolik integrovali nebo byli asimilováni do společnosti většiny, že jejich způsob života i hodnoty a tradice jsou shodné s majoritou. Některé rodiny stále udržují zvyky a žijí způsobem života, který je typický pro romskou kulturu. Stále je ale pro mne velmi těžké rozlišit, jaké povahy jsou některé rozdíly, které u Romů dále popisují. Jsou spíše etnické, nebo sociální?

Postoj k rodině je jedním z významných rozdílů, který sami Romové často reflektují. Již pojmání významu rodina, je odlišné. Výraz rodina je v romštině vyjádřen slovem „famel'ija/famil'ija“ což znamená široká rodina, příbuzenstvo. Romové, když mluví o rodině,

používají většinou výraz „famel'ija/ famil'ija“, protože rodina je pro ně právě toto široké příbuzenstvo. V tomto je tedy rozdíl, Romové když říkají rodina, myslí tím všechny příbuzné z otcovy i matčiny strany, na rozdíl od Neromů, kteří v pojmu rodina vidí většinou nukleární rodinu. Famel'ija měla a stále má u Romů velký význam „*V tradiční romské komunitě byla famel'ija základní multifunkční pospolitostí základní identitní a identifikační jednotkou...byla společenstvím, v němž měl každý její příslušník své „...občanství...“ Příbuzenské povinnosti byly nadevše.*“ (Hübschmannová, 1996, str. 19) Podle Hübschmannové měla rodina základní ochrannou funkci. „*Uvnitř rodiny probíhala primární socializace, příprava na budoucí povolání i ekonomické a sociální zabezpečení, byla nositelem tradiční kultury a etických norem a hodnot.*“ (Hübschmannová, 1996, str. 23) Tím, že Romové byli často na okraji společnosti a vesničané si drželi od Romů odstup, i tím že často Romové kočovali, byla rodina často jediným domovem a záchranou sítí, kterou měli. Z mých výzkumů, rozhovorů a zkušeností, je stále rodina nejvyšší hodnotou, často bývá jediným zdrojem vztahů a sociálních sítí. Zde ale vyvstává otázka. Je to příznačné pro romskou kulturu, nebo je udržování velkého množství rodinných vztahů reakcí na sociální vyloučení? Člověk je společensky založen, potřebuje určité množství lidí v okolí, které zná, se kterými komunikuje a má různé vztahy. Tím, že okolní společnost Romy nepřijímá, je nutí k tomu, aby si tuto potřebu realizovali jinak. Podle mého názoru se zde propojují obě hlediska.

Postavení členů rodiny bylo vždy jasně vymezené a každý věděl, jaké má v rodině místo, znal svá práva a povinnosti, panovala jasná hierarchie. U postavení členů rodiny hrálo roli především pohlaví, věk a příbuzenská afinita.

Úctu – romsky „paťiv“ – měli vždy starší. Slovo starších mělo váhu. Jejich vyprávění vždy vzbuzovalo zájem a obdiv. Starší lidé byli vážení pro jejich zkušenosti a moudrost, byli nositeli tradic, různých obřadů a znalostí například v léčitelství nebo řemeslu. Vzhledem k tomu, že písemná tradice u Romů téměř neexistovala, byli tito lidé pro komunitu nesmírně důležití. Hodnotové vakuum a ztráta tradic u slovenských Romů v České republice, bylo následkem i toho, že staří lidé, nositelé tradic a hodnot, tak často neodjížděli se svými syny a dcerami do Česka a zůstávali na Slovensku. Dodnes je podle mého názoru tento vztah poměrně silný. Například jsem se nesetkala s tím, že by byl nějaký Rom nebo Romka v nějakém zařízení pro seniory, nebo že by se rodina o starší členy své rodiny nepostarala.

V hierarchii rodiny stála nejnižší mladá snacha, která přišla do rodiny svého muže (Žlnayová a kol, 1996). Musela odvádět ty nejpodřadnější práce a byla neustále pod kritickým dohledem své tchýně. „*Tchýně a švagrové ji týraly a sekýrovaly tak dlouho, dokud z ní neudělaly pořádnou, pracovitou, oddanou a hlavně poddanou ženu. Každá snacha si musela*

v domě tchýně prožít pět šest perných učednických let.“ (Lacková 1997, str. 102). Postavení mladé nevěsty se zlepšilo až po té, co měla dvě až tři děti. Čím více měla dětí, tím její vliv v rodině rostl (Hübschmannová, 1996). Podle Žlnayové byly role otce a matky jasně rozděleny. Žena měla vždy zodpovědnost za chod domácnosti, muž se staral o zajištění spíše materiální, které souviselo s prací nebo starostmi kolem domu. Když ale muž nepracoval, přecházela zodpovědnost za uživení rodiny na matku, která pak chodila *pal o gava* (doslova po vesnicích) což znamenalo, že chodila od domu k domu a nabízela různé služby nebo žebřala. I když muž nepracoval, všechnu výplatu propil nebo byl obecně považován za špatného otce, měl v rodině vždy hlavní slovo (Žlnayová a kol., 1996). V romských rodinách je také jasná úloha ženy při různých návštěvách. Sama jsem si toho všimla, protože jsem často byla návštěvou. Muž se nikdy nestará o pití a jídlo podávané hostu (výjimkou je tvrdý alkohol). O to se stará vždy žena. Jak píše Žlnayová projev podřazenosti žen vůči mužům a tradiční dělení rolí se ale vytrácí (Žlnayová a kol., 1996). V jedné vesnici na Slovensku jsem se setkala s rodinou, kde výsostnou funkcí muže bylo to, že vařil. To si můžeme vysvětlit dvojím způsobem: buď jako projev jeho individuální záliby, ale i tak, že jeho role živitele nebyla naplněna a aby v rodině nějakou důležitou funkci zastával, ujal se vaření. Tradiční silné postavení muže se podle mého názoru oslabuje díky tomu, že funkce živitele je často narušena.

Úlohou matky bylo především vychovávat děti a starat se o ně. Když nějaké romské dítě chodilo špinavé nebo otrhané, byla to pro matku velká *ostuda* „*matka též dbala na to, aby se její děti uměly chovat na návštěvě...aby neudělaly na návštěvě ostudu.*“ (Žlnayová a kol. 1996, str. 35) Na výchově se též podílela velkým dílem i nejstarší sestra (již od 6 ti až 7mi let) a všichni příbuzní, někdy i celá osada, jak vypráví Lacková: „*Vychovávala nás nejenom matka a otec, ale celá osada. Jakmile kterýkoli dospělý slyšel, že nějaké dítě řeklo sprosté slovo, už ho napomenul...*“ (Lacková, 1997, str. 30) „Baro phral“ – romsky nejstarší – syn měl hlavní úlohu v tom, že střežil počestnost svých sester (Šebková a kol., 1996).

Děti byly u Romů vždy vážené a důležité. Jednak byla rodina silnější v postavení vůči ostatním rodinám, když měla více synů. Děti také zastaly mnohé jednoduché práce, ale navíc vztah k dětem byl vždy velmi pozitivní, což se projevovalo i tím, že děti se nikdy netrestaly fyzicky. K tomuto tématu Lacková píše: „*Romští rodiče netrestali děti bitím. ... To už muselo být něco obzvláštního, aby dítě dostalo výprask.*“ (Lacková, 1997, str. 30–31)

Romská rodina si dodnes ve vztahu k dětem udržela jistá specifika. Romští rodiče se zdají být ve výchově mnohem méně striktní a výchova dětí není tak důsledná. Často jsem se také setkala s tím, že dětem se nic neodpírá a v rámci možností děti dostanou, co chtějí.

Poměrně zajímavý mi přišel postřeh jednoho romského novináře: „*romské dítě jí, když má hlad, vstává, když se probudí a jde spát, když je ospalé. Romské dítě se učí tím, že vidí, vnímá, co dělají druzí...*“ (Demeter, 1996, str. 117). To, že se děti učí více pozorováním ostatních a jejich napodobováním je hlavně umožněno tím, že s nimi rodiče, příbuzní a starší sourozenci tráví poměrně hodně času. Matky jsou mnohem častěji s dětmi doma a v malých bytech děti nemají vlastní pokoj, proto jsou neustále v kontaktu s dospělými. Své děti rodiče také většinou neposílají do jeslí ani do školky. Děti má totiž stále kdo hlídat. Větší počet dětí v rodině zaručuje to, že matka zůstává dlouhou dobu v domácnosti, nebo když potřebují oba rodiče odejít z domu, vždy se najde někdo z rodiny, kdo děti pohlídá. V romské rodině podle Liégeoise (Liégois, 1997) je dítě vychováváno k větší samostatnosti, dítě rychleji dospívá a rodiče ho berou mnohem dříve jako partnera, i když ale stále platí zmíněná úcta ke starším. Starší ženy například otvírají před dospívajícími dívkami témata, která by neromské ženy před dětmi ještě neřekly. Před dětmi se také běžně řeší různé problémy a vztahy, nezaznamenala jsem, že by někdy romská matka nechtěla o něčem mluvit, proto, že by u rozhovoru byly přítomné děti (zřejmě jsou ale nějaká témata, o kterých se před dětmi nemluví, jako o sexu například). Děti jsou s takovou průpravou, kdy vlastně neustále žijí v těsném kontaktu s dospělými a staršími dětmi, pak daleko rychleji socializované, rychleji dospívají a jsou schopné fungovat samostatně.

Umělé zásahy do života Romů a snaha je asimilovat přispěly k rozpadu tradiční široké rodiny „...řada negativních jevů, jimiž romská pospolitost trpí, je způsobena jak asimilací, a pozdější diskriminací tak i rozpadem romské komunity jehož základem je romská rodina“ (Hübschmannová, 1996, str. 19) To, že rozpad tradičních velkorodin byl přímým záměrem komunistického aparátu, dokládá Pavelčíková, když se zmiňuje o jedné žádosti k Národnímu výboru na konci 50. let, kde bylo zdůvodněním zamítnutí povolení stěhování to, že je třeba Cikány vystěhovat do venkovských okresů, ne do města jak rodina žádala „*a to tak, abychom co nejvíce rozrušili rodové a rodinné svazky.*“ (Pavelčíková, 2004, str. 24) I přirozený vývoj, který sleduje tendence ve většinové společnosti vede k rozpadu tradiční rodiny, k smazávání tradiční hierarchie a rozdělení rolí. Je to především vlivem městského prostředí, rostoucímu významu jiných hodnot, jako jsou peníze a konzumní styl života. Důsledkem toho může být i zařazování romských dětí do dětských domovů. Tradiční záchranná síť rodiny se rozpadla a tak děti končí ve „spárech“ institucí. Toto narušení je také způsobeno tím, že děti byly z romských rodin odnímány bezdůvodně. Je obecně známým úkazem, že rodiče, kteří prošli dětským domovem, mají poté sami problémy starat se o své děti.

1.4 Identita a národnost – několik poznámek z terénního výzkumu

V České republice se k romské národnosti při sčítání lidu domů a bytů v roce 2001 přihlásilo pouhých 11716 osob. Přitom z odhadů, které vycházejí z různých zdrojů, je populace Romů daleko početnější. Z prognóz provedených na katedře demografie přírodovědecké fakulty University Karlovy vychází, že by mělo být v ČR okolo 200 000 Romů. Tyto prognózy vycházejí ze sčítání lidu, které probíhalo v roce 70 a 80. a z evidence národních výborů (Demografie Romů, [online]). Je tedy nasnadě otázka, zda lidé, kteří jsou v Čechách za Romy obecně považováni, již příslušnost k romské národnosti necítí.

Romové mají v České republice právní status národnostní menšiny, vzhledem k tomu, že se oficiálně ke své národnosti nepřihlásili, práva s tím spojená jim nebyla přiznána. Kdyby se k romské národnosti přihlásil odhadovaný počet Romů, tedy kdyby všichni ti, které za Romy považujeme, se oficiálně ke své národnosti přihlásili, vyplývaly by z toho různé právní následky v některých krajích a obcích v ČR, jako dvojjazyčné názvy ulic, zřízení romských škol atd.

Z mé zkušenosti z výzkumu vyplývá, že lidé, kteří se za Romy považují, často v dotazníku tuto skutečnost neuvedli. Tento rozpor vychází podle mého názoru ale především z nepochopení otázky, který se částečně potvrdil i v mém výzkumu. Nepochopení spočívá v problému rozlišení pojmu národnost a státní příslušnost. Na otázku Cítíte se být Romem/Romkou? Jednoznačně všichni mí respondenti odpověděli kladně.

Z výzkumu také vyplynulo, že Romové stále ještě umějí a používají romštinu. I když znalost jazyka je menší než dříve, je to stále živý jazyk, který polovina z mých respondentů považuje za důležitý ukazatel romství. Ačkoli rodiče mých respondentů většinou na své děti romsky nemluvili, ty vnímají romštinu jako svůj mateřský jazyk. Skoro všichni si myslí, že je důležité, aby jejich děti romsky mluvily. Sami často uváděli, že i oni se naučili romsky až od svých vrstevníků v pozdějším věku. To že rodiče své děti neučí řeč, kterou sami považují za svůj mateřský jazyk, je zřejmě důsledek tlaku ze stran hlavně učitelů, kteří považovali a stále považují romštinu jako překážku znalosti majoritního jazyka a samotného vzdělávání.

Jako specifikum pro skupinu Romů často mí respondenti uváděli vztah k rodině jako nejvyšší hodnotě a v tom spatřovali také hlavní odlišnost od majority.

Výzkum tedy spíše potvrzuje to, že Romové se stále jako národ cítí, že romskou identitu stále mají.

1.5 Faktory, které mohou vést k sociálnímu vyčleňování

V České republice je velmi diskutovaný problém **sociálního vyloučení**. Bohužel velká část těch, kteří jsou sociálním vyloučením ohroženi, nebo se v něm ocitli, jsou Romové (nežnamená to ale, že by většina Romů žila v sociálním vyloučení). Přesto že součástí většiny programů určených na zlepšení situace lidí ohrožených sociálním vyloučením je i organizování volnočasových aktivit pro děti, dodnes ještě nikdo nenašel univerzální recept na to, jak sociálnímu vyčleňování předcházet a zabránit.

Sociální vyloučení je „...proces, v jehož rámci je jedinci, skupině jedinců či komunitě výrazně znesnadňován či zcela zamezován přístup ke zdrojům, pozicím a příležitostem, které umožňují zapojení do sociálních, ekonomických a politických aktivit majoritní společnosti.“ (Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti, 2006, str. 9)

A proč právě Romové se často dostávají do situace vyloučenosti? To je velmi komplexní problém. Vzhledem k tomu, že to není stěžejní částí mé práce, uvedu jen stručný výčet různých faktorů.

Je to především dáno izolací, ve které se nedobrovolně ocitli, tím, že za dob komunismu byly potlačovány jejich tradiční řemesla a způsob obživy jim vlastní, tím, že děti byly a jsou neustále vyřazovány ze vzdělávání, násilnou a nepřírozenou migrací a sestěhováváním sociálně slabších rodin na jedno místo, rasismem a diskriminací zvláště na trhu práce. Práce, které Romové často vykonávali v době pracovní povinnosti, výrazně ubylo a také je po roce 1989 převzali imigranti přicházející do Česka převážně z Ukrajiny. Naše většinová společnost nevytvořila místo pro jinou kulturu, neocenila přínos, kterým tato kultura a způsob života a myšlení může být a naopak ji odmítla a považovala za nepřijatelnou. Proces asimilace a novodobý důraz na konzumní způsob života způsobil rozpad tradičních hodnot, ale nové nepřinesl. Proto se Romové ocitli v jistém kulturním a hodnotovém vakuu, které se naplno projevilo až v demokracii.

2. Volný čas

Definice volného času je mnoho. Hofbauer definoval volný čas jako „...čas činnosti, do níž člověk vstupuje s očekáváními, účastní se jí na základě svobodného rozhodnutí a která mu přináší příjemné zážitky a uspokojení.“ (Hofbauer, 2004, str. 13). Tato definice však nezohledňuje to, že někdy trávíme volný čas nicneděláním a nudou, která nám uspokojení ani příjemné zážitky nepřináší. Zejména v německé literatuře se vymezuje tento pojem daleko jednodušeji, jako doba, která zbývá po splnění všech pracovních i nepracovních povinností (Hofbauer 2004). Blíže tomuto pojetí je i formulace Pávkové: „Volný čas je možno chápat jako opak nutné práce a povinností, dobu, kdy si své činnosti můžeme svobodně vybrat, děláme je dobrovolně a rádi, přinášejí nám pocit uspokojení a uvolnění.“ (Pávková a kol., 1999, str. 15). Ve volném čase je také místo pro to, co je specifické pro vlastní kulturu. Je to čas, kdy můžeme oslavovat, věnovat se tradicím a zvykům, hudbě a tanci, který je v dané kultuře specifický. Zvláště pro menšinovou kulturu je tento čas podstatný. V práci i ve škole se totiž většinou setkávají spíše s kulturou většiny.

2.1. Historie

V této kapitole čerpám z literatury, která vykládá proměny a vývoj volného času z pohledu většinové společnosti. V posledních dvou staletích se společnost výrazně proměňovala. Život lidí výrazně ovlivnily jak nové technologie, tak i velké společenské změny, které dosáhly vrcholu v době industrializace. Ještě před sto lety byl volný čas pro většinu společnosti neznámým pojmem vyhrazeným jen těm nejbohatším. Volný čas je odvětví, které zaznamenalo velký rozmach a změny. Je ale nutné podotknout, že v romské společnosti byl vývoj jiný, měl však mnoho znaků společných a vyvíjí se podobným směrem. Romové si například déle drželi tradiční řemesla a způsob života, proto změny v struktuře času přišli u Romů později. Podle Hofbauera (Hofbauer, 2004) je také volný čas rychle se proměňující institucí, která pohotově reaguje na společenské změny.

Volný čas má v poměru s jinými institucemi krátkou historii. I když Joffre Dumazedier našel některé prvky volného času již v době antického Řecka, jeho plný rozvoj se odehrál až v 19. a 20. století a většího významu pro společnost nabyl až v druhé polovině 20. století. Nárůst volného času byl způsoben postupným zkracováním pracovní doby a námezdní práce (Hofbauer, 2004). U dětí vznikl postupným vymizením dětské práce. U Romů ale děti pracovaly až do doby komunismu, kdy se začalo více dbát na to, aby všechny děti chodily do

školy. Vývoj doby, kterou lidé strávili prací, nebyl kontinuální. Podle Hofbauera lidé ve středověku slavili daleko více náboženských svátků, a proto na práci nebylo tolik času. V Českém katolickém prostředí byl volný čas spojen se slavením křesťanských svátků, návštěvou bohoslužeb a podobně (Hofbauer, 2004). Jediným volným dnem, kdy se mohlo pracovat, byla Bílá sobota, využívala se k bílení stavení vápnem. V době osvětského absolutismu ale panovníci redukovali počet těchto svátků a pracovní doba se prodlužovala. Podíl volného času ale více méně od 19. století rostl. Tuto skutečnost podle Hofbauera podmiňovalo více faktorů, především osvobození dětí od námezdní práce, prodlužování školní docházky, zkracování pracovní doby a růst počtu let strávených na odpočinku (to je způsobeno prodlužováním života člověka). V dnešní době ale zaznamenává Hofbauer i některé tendence pracovní dobu prodloužit. Význam volného času se zvyšuje i například prodlužující se délkou období ve stáří, kdy již člověk nepracuje a má tedy podstatně více volného času. Podle Hofbauera se tak volný čas stává celoživotním fenoménem a je vzrůstá potřeba výchovy k volnému času již od dětství. Proměna volného času a jeho významu pro společnost byla způsobena i masovou urbanizací. Město skýtá mnohé výhody při organizování různých společných aktivit a vzniku různých institucí pro volný čas, zároveň ale v něm roste nebezpečí sociálně patologických jevů, které jsou často spojeny s nevhodným trávením volného času. (Hofbauer, 2004)

Pro Romy ze Slovenska, kteří přišli často z osad na východním Slovensku, byl přechod do města ještě těžší. Spolu se změnou prostředí se totiž museli vyrovnávat i se ztrátou způsobu života, který byl silně spjat s rodinami, které se důsledkem nuceného rozstěhování rozpadaly, a osadami, kde měli své zákony a pravidla.

2.2 Význam volného času u dětí

Volný čas je důležitým faktorem působícím na vývoj dítěte. Je jedním z faktorů, který ovlivňuje to, jestli se dítě dostane k drogám, jaké získá kamarády, jaké dovednosti potřebné pro život si osvojí. Funkce volného času a jeho význam se v každém věku mění.

Nástup do školy je podle Říčana (Říčan, 1990) tím zlomem, kdy se volný čas stane důležitou součástí dne. Je to doba osvojování si základních dovedností, které jednou budou důležité při jeho společenském uplatnění. Je to doba, kdy se učí soutěžit i být solidární. V tomto věku získá dítě při zdravém vývoji realistické sebehodnocení, zdravou hrdost, skromnost. Tyto dovednosti a schopnosti může dítě získávat právě v rámci vhodně zvolených volnočasových aktivit (Říčan, 1990).

V pubescenci podle Říčana význam způsobu trávení volného času roste. V závislosti na rozumové a tělesné vyspělosti se mění i požadavky na jeho náplň. Někteří hodně čtou, chlapci zpočátku holdují ještě bojovým hrám, dívky opouštějí své panenky. Pubescenti podle Říčana rádi hrají složitější společenské hry. Sport je podle tohoto autora velmi oblíbený, pubescenti sní o vrcholovém sportu, jsou schopni se tréninku věnovat velmi často a tvrdě, sport pro některé přestává být hrou a stává se prací. Důležité je pro ně porovnávání výkonů. Pubescent je podle Říčana často podrážděný, mění se nálady, je často nejistý. Právě vhodně zvolené trávení volného času, může v tomto stádiu vybit agresí, působit jako vhodný stimul. Vliv rodiny slábne, důležitými začínou být vrstevníci. Kolem sportovních a jiných zájmů se tvoří skupiny vrstevníků, které jsou pro jeho vývoj důležitější než kdy předtím, vytváří se v nich velmi důležité vztahy. Vznikají důvěrná přátelství. Pohyb je velmi důležitý pro tělesný i psychický vývoj člověka (Říčan, 1990).

Vývoj v pubescenci je ale z mého pozorování u romských dětí jiný, především jsem nepozorovala slábnoucí vliv rodiny, spíše naopak. V době dospívání sice tráví více času se svými vrstevníky, ale velmi často jsou to příbuzní. Také jsem si nevšimla toho, že by pubescenti hráli raději společenské hry, už vůbec bych neřekla, že více čtou.

Volný čas má mnoho funkcí. Je to čas, kdy se můžeme zaměřit téměř na jakoukoli činnost. Důležité je také to, že zájem o nějakou činnost a vynikání v ní podporuje lidské sebevědomí a vztahy s lidmi podobného zájmu. Ve volném čase má také nezastupitelné místo i odpočinek, jak psychický, tak fyzický. Po tvrdé práci spíše usedneme ke knížce, po celém dni ve škole potřebují děti naopak vydat nashromážděnou energii. Když máme čas, který můžeme využít podle svého uvážení, často ho věnujeme posilování vztahů a navazování nových, rodinnému životu nebo duchovnímu rozjímání. Horst W. Opaschowski vymezil komplexní soubor funkcí a možností volného času. Uvádí tyto:

- „*rekreace* (zotavení a uvolnění)
- *kompensace* (odstraňování zklamání a frustrací)
- *výchova a další vzdělávání* (učení o svobodě, ve svobodě; sociální učení)
- *kontemplace* (hledání smyslu života a jeho duchovní výstavba)
- *komunikace* (sociální kontakty a partnerství)
- *participace* (podílení se, účast na vývoji společnosti)
- *integrace* (stabilizace rodinného života a vrůstání do společenských organizmů)

enkulturace (kulturní rozvoj sebe samých, tvořivé vyjádření prostřednictvím umění, sportu, technických a dalších činností)“ (in Hofbauer, 2004, str. 14)

Zájmové činnosti, které se realizují dlouhodobě a se silnou motivací, mají podle Čápa

významné formativní účinky a uspokojení potřeby seberealizace. Volný čas je podle něj příležitostí k poznání různých druhů činností a oblastí společnosti, což je mimo jiné důležité i pro přípravu na budoucí povolání a ostatní formy účasti člověka na životě společnosti. Volný čas má vliv na formování vědomostí, dovedností, schopností a rozvíjení osobnosti vlastní i okolních lidí. Děti se ve volném čase učí i pro další období života vhodně ho využívat. (Čáp, 1997)

2.3 Aktivní využití volného času

Aktivně trávený volný čas pozitivně ovlivňuje přístup dětí a mladých ke zdravému způsobu života, samostatnosti a tvůrčímu myšlení.

U dětí a mládeže lze rozlišit následující formy aktivit

- fyzická aktivita realizovaná organizovanou tělovýchovou a sportovní činností a neorganizovanou tělovýchovou a sportem
- zájmová činnost s účastí na práci ve výtvarných, přírodovědeckých, technických, hudebních kroužcích apod.
- pohyb na čerstvém vzduchu spojený s fyzickou aktivitou (s turistikou, prací na zahradě apod.)
- společenská činnost prováděná v co nejvyšší míře venku a při pohybové aktivitě
- zábava kompenzující duševní napětí a přispívající k rozvoji osobnosti

(Volný čas a prevence u dětí a mládeže, [online])

Pohyb je velmi důležitý pro tělesný i psychický vývoj člověka. V dnešní době stoupá životní úroveň a s ní pohodlí a komfort. Automobil se stává v očích mladé generace nezbytností. Díky tomu, že v době mimo náš volný čas se nevyvíjíme dostatečnou tělesnou aktivitu (takzvaný sedavý způsob života), měli bychom si ji nahrazovat jinde. Podle zprávy MŠMT je pohybová aktivita důležitá díky jejímu pozitivnímu dopadu na zvyšování svalové hmoty a s tím spojené podpoře pohybového ústrojí, má vliv na krevní oběh, reguluje obezitu. Pro vývoj dětí, na které jsou kladeny vysoké nároky ve škole, je odpočinek a vybití energie při sportu nezbytné, pohyb zvyšuje odolnost vůči stresu, depresi a přetížení nervového systému, ovlivňuje pozitivně emoce člověka (Volný čas a prevence u dětí a mládeže, [online]).

Při organizaci volnočasových aktivit je důležitá rozmanitost v programu. Střídáním pohybových, výtvarných, zábavně vzdělávacích činností atd. dosáhne realizátor větší

koncentrace dětí na jednotlivé aktivity. Z mé vlastní zkušenosti bylo vždy dobré, když jsme pro děti zorganizovali společnou hru na začátku programu, děti vybily přebytečnou energii a dostaly příležitost soutěžit, předvést se před svými kamarády a být s nimi v kontaktu. Poté byly více schopny soustředit se v klidu na individuální činnosti, jako bylo malování, nebo na aktivity, kdy byla potřeba jejich pozornost a klid, například k nacvičování divadelního představení.

2.4 Pasivní využití volného času

Aktivní trávení volného času nezažije každé dítě. Špatné, nebo málo podnětné rodinné zázemí, nevhodné školní prostředí, nízké sebevědomí, nedostatek příležitostí, nebo nedostatečná orientace v možnostech a nabídkách může způsobit to, že dítě nebo mladý člověk tráví svůj čas sledováním televize, filmů, poflakováním se atd. Pasivním trávením volného času myslíme dobu, kdy se nemusíme aktivně podílet na nějaké činnosti, nemusíme příliš zapojovat mozek ani tělo. *„Volnočasové aktivity dětí a mládeže, které jsou zcela nestrukturované a nejsou pro ně vytvářeny vhodné podmínky, často neposkytují možnost pozitivní realizace, relaxace a socializace dětí a mládeže. Vedou naopak k pasivnímu trávení volného času a mnohdy i ke vzniku sociálně patologických jevů.“* (Volný čas a prevence u dětí a mládeže, [online])

Klasickým typem pasivní aktivity je sledování televize. Tyto konzumní nástroje zábavy jsou nenáročné a pohodlné. Pokud je člověk jen pasivním příjemcem, odnaučuje se samostatnému vyjadřování, nerozvíjí svou osobnost. Zvláště u sociálně slabých rodin ohrožených chudobou a sociálním vyloučením jsem se sledováním televize setkala velmi často. V sociálně vyloučených lokalitách a v okrajových částech vesnic je velmi málo příležitostí na nějaké zájmové aktivity. Zároveň jsou lidé pasivní a mají málo zájmů. Proto je zde běžné, že televize je zapnutá celý den a rodiče i děti jejím sledováním tráví mnoho času. Dalším důvodem, proč romské děti tráví hodně času sledováním televize a filmů, může být i to, že romské matky upřednostňují, aby jejich děti trávily hodně času doma. Na východním Slovensku mi jedna romská maminka řekla, že je lepší, když jsou děti doma, protože venku jsou ohroženi seznámením se s ostatními dětmi z vesnice, které považovala za nevhodnou společnost pro její děti. Ze svých zkušeností vím, že když je dětem přímo nabídnuta nějaká aktivita, která je baví, většinou jim rodiče nebrání.

Časté sledování televize, hraní počítačových her, poflakování se po restauračních zařízeních, poflakování se jen tak v partě, to jsou dost často aktivity, které vycházejí z

nedostatku zájmů, nedostatečné pozornosti rodičů a nekreativnímu školnímu prostředí. Jsou to činnosti, které u dětí a mládeže mohou způsobit větší náklonnost k sociálně patologickému chování. Zaprvé to negativně ovlivňuje vývoj jejich osobnosti, nenaplnují se při nich potřeby dítěte a za druhé se zde mohu setkat s alkoholem a jinými drogami, kterými si kompenzují opravdové zážitky.

Nejvíce ohroženou skupinou v tomto smyslu jsou děti s nefunkčním rodinným zázemím a děti ze sociálně vyloučeného prostředí. Podle MŠMT ČR (Volný čas a prevence u dětí a mládeže, [online]) asociální chování dětí vyplývá také z nedostatečné interakce mezi rodiči (případně jinými dospělými) a těmito dětmi.

Z mé osobní zkušenosti, jsou děti ze sociálně vyloučených lokalit z volnočasových aktivit /pasivit/ nejvíce ohroženi sledováním televize a hraním počítačových her. Podle rodičů, jak jsem již zmínila, je lepší, když dítě sedí doma, než když se setkává venku s dětmi, jejichž rodina má nižší status v komunitě, tolik se o své děti nestará, rodiče mají ekonomické problémy atp. Rodiče se bojí, že se jejich děti v kontaktu s ostatními „zkazí“. Do jisté míry je jejich obava oprávněná, děti, které v tomto prostředí brázdí ulice, jsou dost často nezaopatřené a mohou být tou „špatnou partou“. Děti, které ale prosedí celý den u televize, na tom mohou být zanedlouho ještě hůře. Přicházejí o důležité zkušenosti a zážitky, které v tomto věku slouží jako nácvik sociálních dovedností, které potřebují dospělí. V rodině, kde jsem trávila hodně času, bylo zřejmé, že to tak funguje. Malý syn raději trávil čas doma, neměl žádné zájmy a kromě koukání na televizi a hraní počítačových her se ničemu ve svém volném čase nevěnoval, neměl mnoho kamarádů a často působil posmutněle a na dítě až moc klidně. Na druhou stranu ale nebyl v kontaktu s dětmi, které se poflakovaly bezcílně po vesnici a začínaly velmi brzo kouřit.

Aby tedy trávení volného času mělo na dítě pozitivní dopad, mělo by být aktivní. Dítě má být do své činnosti zapojeno, mělo by mít moc ovlivňovat to, co právě dělá. Ve volném čase by měla být kompenzována zátěž, často jednotvárná – jako je učení nebo dlouhé sezení.

2.5 Subjekty a instituce, které ovlivňují volný čas dětí

Pro každé dítě, bez ohledu na věk, sociální postavení, kulturu, je důležité, aby mu jeho okolí poskytlo lásku, pozornost, péči, řád, porozumění, trpělivost a dostatek příležitostí k učení. Všechny tyto potřeby dítěte je nejlépe schopna zajistit rodina. Tyto základní potřeby jsou přirozeně naplňovány v předškolním věku prostřednictvím hry. Ve školním věku se dětem rozdělí jejich čas na to, kdy se vzdělávají a kdy tráví volný čas. „... *Zajímá nás, jak*

jsou rodiče schopni komunikovat s dítětem, jak jeho komunikaci a hru rozvíjejí, jaké mají doma hračky, dětské knížky atp., jak rozvíjejí jeho sociální chování. Jak jsou schopni komunikovat s předškolním zařízením a se školou, jak o škole před dítětem mluví.... Sledujeme, jak jsou schopni dítě podpořit v případě, když má ve škole výukové obtíže.... Další důležitou oblastí je zájem rodičů o volný čas dítěte a jeho aktivní náplň. (podpora zájmu dítěte, výběr volnočasových aktivit – může být omezováno finančními možnostmi rodiny).“ (Bechyňová, 2008, str. 58)

Nejdůležitějším subjektem, který ovlivňuje trávení volného času dětí a mládeže je tedy rodina. Nejdříve je místem, kde dítě tráví většinu svého volného času. Je důležité, aby dítě mohlo svůj volný čas trávit s rodinou, tak posilovat rodinné vazby, mít společné pozitivní zážitky. Pak je rodina také místem, kde získává návyky a inspiraci k trávení volného času. Rodiče jsou pro děti vzorem a podporou, a jestliže tato podpora selže, dítě si jen těžko bude hledat aktivitu samo a ve starším věku pro něj bude obtížnější si volný čas zorganizovat podle svých zájmů.

Rodina podle Hofbauera by měla vytvářet příznivé podmínky pro volný čas, kterými jsou: „*hodnotová východiska a motivace k dosahování životních cílů; takové uspořádání života rodiny, aby dětem poskytovalo dostatek času a vytvářelo podmínky pro spoluúčast na jeho plánování a prožívání; zajištění finančních a hmotných potřeb, zejména individuálního vybavení a placených služeb; informace a podněty pro účast v dalších prostředích mimo rodinu.*“ (Hofbauer 2004, str. 61). Dále Hofbauer popisuje mechanismy, kterými se dítě v rodině učí tomu, jak bude později trávit svůj volný čas. Dítě v pozdějším věku napodobuje a reprodukuje to, jak trávili volný čas jeho rodiče, někdy děti mohou prostě navázat na nějaké aktivity svých rodičů. Dále dítě také ovlivní to, jak jeho rodiče citlivě reagovali na jeho potřeby, talent a zájmy. (Hofbauer, 2004)

Zvláště ve městech, kde není přirozený prostor pro trávení volného času v přírodě, jsou instituce, které nějaký prostor pro aktivní využití volného času vytvářejí velmi potřebné. Většina dětí nějaký kroužek nebo družinu navštěvuje, zvláště ve městech není problém dítě někam umístit. Jsou to již zmíněné sdružující organizace mládeže, sportovní, hudební školy, domy dětí a mládeže, komerční sportovně a rekreačně zaměřené subjekty. Přes to, že institucí organizujících volný čas, je ve městech podstatně více, z výzkumu Novákové (Nováková, 2007) vyplynulo, že děti ve velkých městech se nudí více, než děti v malých městech. Jako důvod udává, že děti z malých měst tráví více času venku s kamarády, zatímco děti z velkých měst sedí doma u televize.

V poslední době vzniklo mnoho nízkoprahových klubů a komunitních center, které

vycházejí vstříc dnešním potřebám mladé generace, jsou přeci jen trochu flexibilnější v sledování toho, co mladí lidé chtějí, jsou většinou zadarmo a pravidelná docházka není podmínkou. Jsou důležitým místem setkávání mladých lidí. Centrum může zajišťovat i doučování, protože některé děti nemají doma prostor ani klid k tomu, aby mohly studovat. Díky všem těmto výhodám se často vyskytují v blízkosti sociálně vyloučených lokalit, kde slouží i k primární prevenci a sblížení sociálních pracovníků s místními lidmi. Tyto kluby mohou být důležité pro mladé lidi mezi 14ti až 20ti lety, kteří odmítají organizované formy zábavy, ale sami si nejsou schopni svůj čas zorganizovat, protože jim chybí pozitivní vzory v jejich okolí, jsou ohroženi sociálním vyloučením, špatným rodinným a ekonomickým zázemím, mají sklony experimentovat s rizikem (alkohol, drogy, kriminalita) (Komplexní součinnostní program prevence kriminality a sociální patologie, [online]).

I škola může být místem, které dává podněty k aktivnímu trávení volného času. Často je velmi důležité působení školy tam, kde rodina selhává. Jestliže nabídne zajímavý zábavný program, děti mohou díky tomu získávat i pozitivní vztah ke škole jako instituci. Zvláště ve venkovském prostředí je škola často jediným prostorem vhodným k organizování volnočasových aktivit a kromě rodiny jedinou institucí, která je s dětmi v kontaktu a může jejich zájmy sledovat a podporovat. Škola často svým studentům nabízí hřiště a knihovnu, různé kroužky a pobyty v přírodě a v neposlední řadě družinu. Podle Hofbauera je dnešní výuka ve školách málo aktivizační a kooperační, větší propojení výuky s volnočasovými aktivitami může být podle něj přínosem v podpoře iniciativy, motivace a zvládání týmové spolupráce. Důležité také je, jakou škola vytváří atmosféru. Je to místo, kde děti a mladí lidé by měli mít dobrý prostor i pro navazování vztahů a kontaktů, které jsou určující pro trávení volného času (Hofbauer, 2004).

Především v pubescenci je vliv vrstevníků veliký. Velmi záleží na tom, do jaké skupiny se mladý člověk dostane a jakou skupinu kamarádů si vybere pro trávení volného času.

Na konci této kapitoly bych ráda zmínila přímou zkušenost učitele základní školy v největší romské osadě na Slovensku, zároveň sociálně vyloučené lokality. Tento učitel zde vyučuje výtvarnou výchovu. O romských dětech z této osady říká: „*výtvarný projev romských dětí se výrazně liší od projevu dětí z běžné slovenské populace. První, co upoutá, je expresivita projevu, jeho barevnost a svébytnost. Barva je podle mých zkušeností nejoblíbenějším prostředkem vyjádření romských žáků.... v malbě se neskryvaně projevuje romská volnost, svoboda a impulzivnost....je to malba srdcem, bez přetvářky.*“ (Sajko, 1995, str. 27) Dále ale také upozorňuje na to, že romské děti z Jarovnic mají chudší grafický projev,

který je podle něj ovlivněn hlavně tím, že romské děti začínají kreslit později než ostatní děti. Dětem vyčítá i méně trpělivosti. Přes to obrázky dětí z Jarovnic se jeho zásluhou dostávají na různé mezinárodní výstavy a sklízí velké úspěchy. Pan Sajko zformuloval několik zajímavých rad pro učitele, kteří učí v podobném prostředí:

„–využívat při výuce co nejvíce aktivit, kde se spojuje zrakový kontakt a verbální projev.

– přizpůsobit se úrovni dítěte a postupně nároky na něj zvyšovat

– komunikovat, komunikovat, komunikovat

– dávat jednoduché a srozumitelné příkazy

– pracovat s co nejmenším počtem žáků

– častěji používat pochvalu a povzbuzení “ (Sajko, 1995, str. 34)

3. Příklady z praxe

3.1 Výběr lokalit

Vybrala jsem tři různé lokality, kde jsem zjišťovala, jak romské děti tráví svůj volný čas, především jak ho ovlivňují organizace nebo sdružení, které dětem nabízejí nějaké volnočasové aktivity. Uvádím příklady venkovských lokalit a jedné městské části v Čechách a na Slovensku.²

3.2 Metody získávání dat a přístupy

V Zelené Vodě u Buřimi jsem získávala data metodami kvalitativního výzkumu – zúčastněným pozorováním a řízenými i neřízenými rozhovory jak s pracovníky sdružení, které v obci působí, tak i s lidmi z komunity Romů, dětmi i rodiči. Použila jsem také informace z materiálů, které vydává sdružení – webové stránky, výroční zprávu, a také jsem se informovala z různých článků, které byly o Zelené Vodě napsány v tisku. Přímo na místě jsem strávila tři dny, kdy jsem nahrávala rozhovory, trávila čas s dětmi a účastnila se různých aktivit, které sdružení organizuje. Především jsem se zaměřila na to, jak funguje komunitní práce při organizování volnočasových aktivit a na neorganizovaný volný čas dětí z této lokality.

Dalším příkladem z praxe je obec Parenica na Slovensku. Mou metodou získávání dat bylo především dlouhodobé zúčastněné pozorování. Do obce jezdím již od roku 2001, trávila jsem zde vždy dva až tři týdny v roce, kdy jsem pořizovala různé nahrávky a vedla rozhovory s místními Romy. Měla jsem možnost se blíže seznámit s jednou z rodin, kde jsem pak i přespávala a nejčastěji s nimi komunikovala. Hodně času jsem ale věnovala také návštěvám jiných rodin. Od roku 2006 zde pravidelně organizuji o letních prázdninách projekt „Ukážu Vám, co dokážu!“, který je zaměřený na volnočasové aktivity a jehož jsem koordinátorkou. Od doby, kdy organizujeme s naším občanským sdružením tento projekt, již nebývám tak často s rodiči v jejich domácnostech a daleko více času trávím jen s dětmi. Přesto s rodinami udržuji kontakt a často se navštěvujeme. Pro tuto kapitolu je zásadní to, že jsem v ní měla příležitost popsat projekt, který se zabývá volnočasovými aktivitami, které jsem spoluorganizovala a protože jsem i jeho koordinátorkou, mohu tak detailně objasnit, jak celý projekt vznikl, jaké má cíle a záměr.

Lokalitu Fajnov popisují hlavně na základě informací získaných od Alexandry Uhlové,

² všechny místní názvy v textu jsou vymyšlené z důvodu zachování anonymity

která lokalitu dlouhodobě sledovala a s místními lidmi se zná, od terénních pracovníků o.p.s. Člověk v tísni a na základě dat pořízených z písemných pramenů, převážně diplomové práce a výzkumné zprávy. Tato kapitola je specifická proto, že popisuje volný čas v kontextu romské komunity z městského prostředí, v části Prahy, kde jsem vyrůstala. Zde jsem se zaměřila především na specifika způsobu života Romů a trávení volného času romských dětí ve městě.

Každou lokalitu popisuji trochu jiným způsobem. Je to proto, že pro každou lokalitu jsem zvolila jinou metodu získávání informací a chtěla jsem vyzvednout jiné skutečnosti tak, aby dohromady dávaly co nejucelenější přehled o specifikách a problémech trávení volného času romských dětí ze sociálně vyloučených lokalit nebo dětech, které jsou jím ohrožené.

3.3 Zelená Voda

Vesnice Zelená Voda je malá vesnice v Karlovarském kraji čítající 95 obyvatel, z nichž asi 80 jsou Romové (Mapa sociálně vyloučených a sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit v České republice, [online]). Část Neromů tvoří partneři ze smíšených romsko–neromských manželství. Tato část obce byla zařazena jako jedna ze sociálně vyloučených lokalit Gabalovou zprávou z roku 2006. Místo, kde žije popisovaná komunita, je panelák s dvanácti byty na okraji obce. Všichni Romové z obce žijí v této bytovce. Bytovka (viz obr. I) byla postavena v roce 1962 za účely ubytování pracovníků tehdejšího JZD a Správy lesů. Původně zde žily pouze dvě romské rodiny. Když v roce 1994 zkrachovalo místní JZD, většina lidí přišla o práci, původní rodiny se pomalu odstěhovaly. V průběhu 90. let do této okrajové lokality začala obec sestěhovávat převážně sociálně slabé romské rodiny z okolí, další rodiny už se stěhovaly za svými příbuznými. Obec do bytovky neinvestovala žádné finanční prostředky a neřešila problémy jejích obyvatel. Obyvatelům narůstaly dluhy na nájemném, dům se dostal do žalostného stavu a lokalita se stala nevalně proslulou. Nejbližší obchod se základními potřebami je téměř hodinu cesty pěšky. Veřejnou dopravu zajišťují pouze dva autobusové spoje denně. O víkendu neexistuje žádné spojení. Před příchodem o. s. Český západ byla mezi Romy 90% nezaměstnanost, která zřejmě způsobila i závislost některých členů komunity na hracích automatech a zadlužování.

Nejvíce rodin přišlo z nedalekého Bozkova. Několik rodin přišlo ze Slovenska. Vznikla komunita Romů složená téměř výhradně ze tří širokých romských rodin.

V komunitě umí několik lidí romsky, ale své děti již jazyk neučí, takže romsky umí jenom starší lidé. Podle ředitelky sdružení nebyl mezi Romy a ostatními obyvateli Zelené Vody téměř žádný kontakt, lidé spolu nekomunikovali, neměli žádné vztahy a panovala mezi

nimi nevraživost a nedůvěra, kterou ještě umocňovaly krádeže a nepořádek kolem bytovky. Jestli nedůvěra a nevraživost byla zpočátku na straně Neromů z vesnice, což poté vedlo romskou mládež k drobným krádežím, nebo až krádeže způsobily špatné vztahy, jsem nejspíš nevěděla.

3.3.1 Sdružení Český západ

Nedaleko Zelené Vody založil v roce 1999 francouzský řád Trapistů svůj klášter. Mniši si všimli situace Romů ze Zelené Vody a začali je zaměstnávat. Po dobré zkušenosti se zaměstnáváním místních lidí se v roce 2001 rozhodli iniciovat vznik organizace, která by jejich činnost převzala. Tak vzniklo občanské sdružení Český západ, které později začalo na základě metod komunitní práce pracovat na zlepšení situace obce Zelená Voda, jejich obyvatel a začala místním Romům pomáhat s překonáváním sociální tísně a izolace. Sídlo sdružení (viz obr. V) je několik desítek metrů od bytovky, jejich práce a kontakt s lidmi je tím značně usnadněn. V roce 2005 sdružení odkoupilo na žádost jejich obyvatel již zmíněnou bytovku, když hrozilo jejich vystěhování, protože sami obyvatelé neměli dostatek prostředků na to byty odkoupit. Práce sdružení je založená na metodách komunitního plánování a komunitní práce a spočívá hlavně v maximálním zapojování místních lidí do zlepšování jejich situace, jejich motivování a podpoře v realizacích jejich přání a překonávání problémů. Do roku 2008 se sdružení spolu s obyvateli podařilo kromě jiného zlepšit stav bytovky i okolí, posílit vztahy mezi všemi obyvateli obce a snížit nezaměstnanost na 60% (Kosová, 2008). Z řad místních Romů si pracovníci sdružení vybrali přirozené autority a nabídli jim možnost vzdělávání. Tak docílili toho, že polovina zaměstnanců sdružení jsou dnes lidé z komunity, jako je například terénní sociální pracovníce nebo asistentka v programu volnočasových aktivit. Pokud se chce podpořit trvalá změna v postojích a sociální změna, je účinné pracovat s celou komunitou. Proto kromě zaměstnávání začalo rozrůstající se sdružení nabízet i aktivity pro ženy a děti.

3.3.2 Vzdělávání a školství

Téměř 90% dětí chodilo do školy se speciálním vzděláváním. To se v posledních letech, motivováním dětí a informováním rodičů o jejich právech a dopadu speciálního školství na děti podařilo sdružení zlepšit a snížit tak, že je dnes zhruba 50%. Do mateřské školy chodí jen minimum romských dětí ze Zelené Vody. To se zdá být pro děti velkým hendikepem, protože přechod do školy a ještě jiného kulturního prostředí jim pak způsobuje na základní škole problémy. Špatná dostupnost veřejnou dopravou a finanční náklady na

dopravu jsou častým důvodem absence dětí ve škole. Po základní nebo speciální škole se děti jen málo kdy hlásí na střední školy nebo učiliště i přes to, že sdružení poskytuje zájemcům o střední školy podporu a materiální a finanční pomoc. Je to dáno především výchovou a nízkou motivací ke vzdělání. Mladé dívky zakládají velmi brzo rodinu, někdy již kolem patnácti let, a chlapci chtějí co nejdříve začít pracovat, protože chtějí být finančně zajištěni. Učivo středních škol je pro tyto děti také často náročné a jsou na ně kladeny z jejich pohledu vysoké nároky. V malých bytech nemají prostor pro samostudium, jejich rodiče mají také nízké vzdělání, takže je pro ně problém jejich děti podporovat nebo jim poradit. To je také důvodem, proč mladí lidé často po jednom roce studium na střední škole ukončí.

3.3.3 Volný čas dětí

Děti v sociálně vyloučené lokalitě jsou nejohroženější skupinou. Působí na ně izolace i špatné ekonomické a sociální zázemí. Jejich základní potřeby – učení se novým věcem, dostatek podnětů, péče, pozornosti, otevřené budoucnosti a pozitivního přijetí – nejsou naplňovány. Rodiče mají často problémy, které jim brání věnovat dostatečnou pozornost svým dětem. Romské děti jsou ještě více ohrožené rasizmem a diskriminací zvláště ve škole, kde se také často poprvé blíže setkávají s jinou kulturou. Negativně na ně působí i izolace, ve které se nedobrovolně ocitají.

Z důvodu špatné dostupnosti děti nechodí na žádné kroužky, které pořádá škola, nebo jiné instituce v okolních obcích. Podle ředitelky je to z důvodu špatné dostupnosti autobusem. Z těchto důvodů je velmi důležité, že sdružení zaměřilo velkou část aktivit právě na děti. Aktivita probíhají v pracovní dny v týdnu. To jak je práce sdružení důležitá je rozpoznatelné v rozhovorech s dětmi, které si stěžovali na to, že o víkendu se často nudí, protože nevědí, co mají dělat. Na druhou stranu je větší vzdálenost města výhodou, protože děti nejsou tak vystaveny ohrožení drogami a jinými sociálně patologickými jevy, které je v neosobním a anonymním městském prostředí větší než na vesnici.

Kromě doučování je zde několik dílen a klubů, které přes týden mohou děti různého věku navštěvovat. Jak uvedla ředitelka sdružení, programu se účastní všechny děti. Je zde pouze jedna rodina, kde rodiče někdy své děti na aktivity pořádané Českým západem nechtějí pouštět. Podle jejích slov všechny aktivity, které pro děti pořádají, jsou přijímány s nadšením. I rodiče jsou s činností klubů spokojeni a oceňují přínos sdružení. Z rozhovorů s rodiči vyplynulo, že někteří si uvědomují důležitost toho, jak děti tráví volný čas. Jedna matka se zmínila, že před příchodem sdružení Český západ byla v obci větší kriminalita páchaná dětmi,

které se nudili a bezdůvodně devastovali chaty v okolí. Naopak jiná žena nebyla na otázku, jestli je podle ní důležité to, jak děti tráví svůj volný čas, schopná odpovědět a řekla, že je radši, když jsou její děti doma, protože o ně nemusí mít strach. Rodiče také pozitivně hodnotí to, že volnočasové aktivity jsou přímo v Zelené Vodě a děti tak mají blízko a nemusí se o ně bát. Stejně tak děti jsou rády, protože mohou kdykoli jít domů, když potřebují. Při plánování volnočasových aktivit sdružení spolupracuje s rodiči, kteří se podílejí na přípravě nebo doprovodu dětí při výletech do přírody nebo do města, jedna maminka vede taneční kroužek.

Děti, zvláště dívky v Zelené Vodě si přestávají hrát s ostatními dětmi již kolem dvanácti let, kdy je dospělí začnou brát mezi sebe a již se za děti nepovažují. Spíše se účastní aktivit s dospělými. Dívky pak nejčastěji tráví čas hovory o problémech spíše dospělých žen s dívkami, které již založily rodinu, nebo s vrstevničky posedávají a povídají si venku před bytovkou, různě se navštěvují a tak vlastně kopírují to, jak tráví svůj čas dospělí. Podle místní sociální pracovnice začínají mladí lidé velmi brzo sexuálně žít a zakládat rodinu. V Zelené Vodě jsou dvě maminky, kterým je 17 let. V takových případech, jak vyplynulo z rozhovorů, rodiče nenavrhují interrupci a spíše se přirozeně snaží svému dítěti zajistit bydlení a podporu. K rychlejšímu dospívání přispívá i to, že velmi málo dětí aspiruje na středoškolské vzdělání a tak ztrácí jednu z možností jak naplnit čas a jako možnost zůstává pouze nástup do zaměstnání, které je problematické s tak nízkým vzděláním, nebo mateřství. Nemít děti je také v komunitě považováno za hendikep. Mladé ženy tráví většinu času diskuzemi a rozebíráním problémů, které s mateřstvím a dětmi souvisí. Mladá dívka, která děti nemá, je ze společnosti pak vyčleňována, protože nemá společné téma k rozhovoru.

Děti, když je hezky, tráví většinu času venku před bytovkou, kde je pro děti vybudované malé hřiště s prolézačkou (viz obr. II). Zde hrají tradiční hry jako na schovávanou, pikolu atd., nejčastěji hrají na honěnou, to pak běhají kolem prolézačky pořád dokola i hodinu. Velký význam má pro děti kolo, které si všichni děti půjčují, protože většinou nemají vlastní. Díky tomu také dlouho nevydrží. Děti na něm ale jezdí pouze okolo bytovky nebo dolů po cestě do vesnice, kde – jak se zmínili rodiče i zaměstnanci sdružení – dost často kola zůstanou, protože se dětem nechce kola táhnout zpátky nahoru (viz obr. III). Děti ani nemají příliš mnoho hraček, není vidět míč ani švihadlo. Zásadně se nevzdalují od vesnice, nechodí do lesa ani na procházky mimo vesnici. Především je to dáno tím, že rodiče se o děti bojí a děti samotné na delší procházky nebo vzdálenější místa nepustí. Starší děti i dospělí využívají improvizované fotbalové hřiště (viz obr. IV). Již při pohledu na fasádu bytovky je zřejmé, že všechny rodiny mají doma satelitní přijímače. I z rozhovoru s rodiči vyplynulo, že se často koukají na televizi, zvláště v zimě. Děti sledují různé dětské pořady a

často také pohádky na DVD. Velmi oblíbené jsou také hudební videoklipy, které si děti pouští. Je běžné, že televize je celý den zapnutá. Když není pěkné počasí, jsou děti doma. Byty jsou malé, často jedna nukleární rodina obývá jeden pokoj, pak děti v domácím prostředí nemají dostatek prostoru ke hraní, často jim pak nezbude nic jiného, než se koukat na televizi. Jedna z romských žen uvedla, že je děti nemají doma dostatek pozornosti ani prostoru ke hraní proto, že u nich doma jsou často návštěvy a děti by je svými aktivitami rušily. Proto musí buď jít ven, nebo být v klidu a pouze poslouchat to, co si rodiče říkají. Chodba je například místem, kde mají děti prostor pro sebe. Při svém výzkumu jsem pozorovala, že kluci často hrají karetní velmi jednoduchou hru s názvem „kartičky“, kdy se hraje o karty, které představují jakýsi majetek, děti sázejí a mohou sázku buď zdvojnásobit, nebo celou prohrát. Tato hra výrazně připomíná hazard. Rodiče díky tomu, že často nechodí pravidelně do práce a je běžné, že matky zůstávají doma s dětmi, tráví se svými potomky poměrně hodně času. Muži hrají s menšími chlapci skoro každý den fotbal, ženy s dětmi hrají vybíjenou, nebo sedí s ostatními ženami venku, a zatímco si povídají, děti si hrají vedle. Tanec je mezi lidmi ze Zelené Vody velmi oblíbenou činností (viz obr. IV). Je běžné, že se tančí při reprodukováné hudbě v prostoru před bytovkou. I přes to, jak jsou hudba a tanec oblíbenými činnostmi, v komunitě nejsou žádní hudebníci, nikdo nehraje na hudební nástroj a ani děti se na hudební nástroj neučí. V romských rodinách jsem se často setkávala s velkým počtem hudebníků a různých kapel. Děti se často učí na nějaký hudební nástroj. Tento mezi Romy rozšířený fenomén se v Zelené Vodě neprojevil. Je to dáno zřejmě i tím, že hudební nástroje nahradila reprodukováná hudba a již zde není nikdo, kdo by děti učil a motivoval k hraní.

3.3.4 Volnočasové aktivity pořádané sdružením Český západ

Sdružení ČZ organizuje program dětem různého věku. Výhodou je, že komunita je malá a tak asistenti všechny děti dobře znají. Děti již vědí, v kolik hodin mají přijít a nemají to daleko, takže se účastní programu většina dětí. Programu se účastní děti většinou do dvanácti až třinácti let. Podle pracovníků o. s. Český západ jsou organizované volnočasové aktivity často i motivací k tomu, aby se děti před programem připravily do školy. Jejich čas je strukturovanější a tak je pro ně jednodušší se v něm orientovat. V klubech je maximálně 5–6 dětí, což je poměrně nízká hranice, které není běžná, je to z toho důvodu, že romské děti ze Zelené Vody potřebují více pozornosti a jsou hyperaktivnější. V klubech a dílnách jsou zavedená jasná pravidla, které děti musí dodržovat. Podle ředitelky to vyhovuje hlavně dětem, které tak mají bezpečný prostor, kde to v rámci jasně daných pravidel funguje a cítí se tam

dobře. Děti samy dodržování pravidel u ostatních hlídají. Podle ředitelky děti nemají v rodinách svůj vlastní ohraničený prostor, proto jsou rádi, že v klubech ho mají. Paní ředitelka zřejmě vychází z faktu, že v bytech není místo, které by bylo vyhraněno pouze pro děti a že zde často chybí soukromí. V malých bytech v bytovce je obecně málo místa, (rodina se čtyřmi dětmi například obývá dva pokoje) a proto je téměř nemožné, aby děti měli svůj vlastní pokoj a nebo alespoň koutek, který by si mohli zařídit po svém, který by mohli považovat za svůj. To, že jsou děti v blízkém kontaktu s rodiči a ostatními členy rodiny, má ale samozřejmě i pozitivní dopady (silnější vztahy, dříve se naučí komunikovat se staršími, lépe se orientují v rodině...) Nedostatek prostoru děti řeší často tím, že jsou venku, problém ale je, když je ošklivo. Romské děti často vyrůstají bez jasně vymezených pravidel (tím myslím to, že výchova je volnější a pravidla se děti učí především pozorováním dospělých, tak se ale naučí pravidla pro dospělé, ale ne například to, jaká pravidla jsou běžná ve hře) a strukturování času, ale dětem hranice chybí, potřebují je a i proto jim jasně daná pravidla a strukturovanost programu podle ředitelky vyhovuje. Výhodou toho, že klub i kanceláře Českého západu jsou 100metrů od bytovky, kde všechny děti bydlí. Děti tak mohou kdykoli zajít za asistentkou, která když má čas, věnuje se jim, nebo jim půjčí kazeťák a děti mohou být v prostorách klubovny nebo sálu samy a dělat si co chtějí.

Pro děti 2–5 let je určena **Školička**. Jde o formu školky, kde se využívá metod Marie Montessori. Programu se účastní 1–6 dětí. Důraz je zde kladen na rozvoj individuálních schopností dítěte podle jeho osobnostních rysů. Hrají si zde s pomůckami běžného užívání, cvičí motoriku, smyslové vnímání atd. Cílem Školičky je především připravit děti na vstup do mateřské či základní školy, který je pro děti z jiného kulturního a sociálního prostředí často velmi náročný.

Před začátkem hodiny je nutné, aby si asistentky pro děti došly domů. Některé větší děti už ale jsou schopné dorazit do školičky samy. Školička trvá jednu hodinu, poté se děti vystřídají s jinými. Školička má velký význam pro malé děti, jejichž rodiče zrovna řeší vážné problémy. Jedna z asistentek řekla, že dětem v některých případech nahrazují rodinu. Což zní jako velmi silná slova, podle mého názoru je to spíše částečné nahrazení pozornosti a péče. Tu děti potřebují, ale v ojedinělých případech, když rodiče řeší vážné problémy, se jim nedostává v dostatečné míře. Ve školičce je bezpečné prostředí, kde je kladen důraz na individuální přístup, což je pro děti někdy velmi důležité, zvláště pokud doma se jim toho nedostává.

Pro starší děti je určen **volnočasový klub v Buřimi**. Zde děti tráví čas mezi dobou, kdy jim končí škola a jede autobus domů. Ze zkušeností, kdy děti kladly odpor při snahách asistentů nějak organizovat program, se přiklonili k volnému programu. Děti mají k dispozici

dvě asistentky, které si s nimi mohou hrát. Nejoblíbenější činností jsou počítačové hry a poslech hudby. Mají zde malý stolní fotbalík, počítače a různé deskové hry. Děti zde mají možnost také dělat si úkoly nebo si malovat atd. Klub je zřízen v Buřimi z praktických důvodů. Všechny děti zde chodí do školy a výuka končí do dvou hodin odpoledne, ale autobus do Zelené Vody odjíždí až po třetí hodině. Některé děti by tak museli i dvě hodiny čekat na autobus a neměly by co dělat.

Jedou za čas sdružení pořádá velmi oblíbenou dílnu s názvem „Potichounku“. Je to hudební pořad, kdy si děti mají možnost vyzkoušet různé jednoduché nástroje. Cílem pořadu je zprostředkovat dětem nevšední setkání s hudbou a dále rozvíjet jejich vrozené hudební nadání. Děti také mohou prostřednictvím různých zvuků vyjadřovat své emoce, což pro některé děti může být složité jinou cestou. Učí se zde také naslouchat jeden druhému a posilovat schopnosti kooperace. Děti v Zelené Vodě mají rády hudbu, ale většinou se setkávají pouze s reprodukovanou hudbou. Zde si mohou vyzkoušet, jak taková hudba vzniká.

„Modré, žluté a zelené **Rybičky**“ jsou názvy odpoledních klubů pro děti. Zelené rybičky jsou určeny pro nejmenší děti – prvňáčky, Modré rybičky jsou pro děti z 2. a 3. třídy a Žluté rybičky pro děti ze 4. a 5. třídy. Odpolední klub je každý týden odpoledne. Program se skládá z různých činností, hlavně tvorby různých výrobků, nácviku různých dovedností, poznávání přírody i sportovních aktivit. (Modré, žluté a zelené rybky, [online]).

Další nabídkou Českého západu je **keramická dílna** umístěná v nově opravené, zelené maringotce před bytovkou (viz Obr. V) Kroužek je mezi dětmi podle ředitelky sdružení také oblíben a je to činnost, která přitáhne i starší děti. Děti zde vyrábí různé nádoby a výrobky, které si mohou odnést domů. Získávají zde zkušenost, že jsou svými silami schopny vytvořit něco, co mohou dále využít. „*Kroužek umožňuje dětem rozvíjet jemnou motoriku, prostorovou představivost, rozvíjí jejich výtvarné cítění, pečlivost a trpělivost*“. (Keramický kroužek, [online]) Také se zde mohou prostřednictvím práce s hlínou odreagovat, soustředit se a odpočinout si.

Taneční kroužek vznikl z podnětu starších dívek a maminek, které ho samy iniciovaly. Vedení se ujala jedna z žen, která v dětství na tancování chodila. Poté se ukázalo, že i děti mají o takovou aktivitu zájem, a tak se kroužek otevřel i jim. Děti nacvičují taneční sestavy různých žánrů. V repertoáru mají jak romské tance tak i hip-hop a břišní tance. Scházejí se jednou až dvakrát týdně. Někdy si děti vyžádají nacvičování i v sobotu a neděli. Soubor jezdí na různé festivaly a vystoupení po okolí. Romské děti ze Zelené Vody tanec velmi baví, tančí, i když nemají hodinu a samy si vybírají písničky, na které budou tančit. Jak říká lektorka kroužku, děti mají tanec v krvi, takže pro ně hlavně romské tance nejsou

problém. Sestavy vymýšlí lektorka. I když má jen malou zkušenost s profesionálním tancem, čerpá spolu s dětmi hlavně z videoklipů, které jsou v komunitě hojně sledovány. Každý měsíc dojíždí do Zelené Vody i učitel breakdance.

Program organizovaný pro děti je velice rozmanitý. Děti mají vždy možnost účastnit se nějakých aktivit. Podle mého názoru je to pro děti ze Zelené Vody velký přínos. Jedinou nevýhodou programu je to, že se ho účastní pouze děti z lokality a děti tak nepoznávají nové kamarády a dále žijí v izolaci. To je ale problém vycházející z celkové podstaty sociálního vyloučení a tudíž velmi těžko řešitelný v rámci volnočasových aktivit.

3.4 Parenica

Východní Slovensko je v kontextu ostatních území na Slovensku periférií, vesnice Parenica je periférií Východního Slovenska. Východní Slovensko je ekonomicky nejméně vyvinutou částí Slovenska, je zde největší míra nezaměstnanosti a hlavní město Bratislava je na druhém konci republiky. Silnice, vedoucí z města, v Parenici končí. Všechna města jsou od vesnice vzdálená více jak 25 kilometrů, dopravit se například z nejbližšího města hromadnou dopravou mohou obyvatelé pouze dvakrát denně. Parenica je obec čítající asi 750 obyvatel, z nichž polovina je romského původu. Je zde klasická venkovská zástavba i poměrně moderní domy. Součástí obce je také romská osada. Asi polovina domů, které jsou ve vesnici, slouží jako rekreační chaty. Je tu evangelický kostel a jeden obchod se smíšeným zbožím.

Existuje zde určité rozvrstvení obyvatel do různých skupin podle socioekonomického statusu, etnicity i náboženství, které jsou pro popis lokality zásadní.

Z hlediska etnické příslušnosti jsou v Parenici dvě skupiny, Romové a Slováci. Slováci sebe jako skupinu vnímají především, když mluví o Romech a chtějí se vůči nim vymezit. Je zde málo neromských rodin s dětmi. Většina Slováků jsou již starší lidé, jejichž děti se odstěhovaly do města, kde založili rodinu. Romové o sobě jako o Romech nebo jako o "cikánech" veřejně mluví a sami se za Romy považují. Je tu několik širokých romských rodin.

Rozdělit obyvatele Parenice je možné i na základě hlášení se k různým církvím. Je jich zde zastoupeno poměrně hodně. Jsou tu adventisté sedmého dne, katolíci, evangelíci a jehovisté. Nevšimla jsem si ale, že by příslušnost k církvi byla výrazně určující při vytváření vztahů v komunitě.

Další významné rozlišení lze provést na základě socioekonomického statusu, který se kryje s geografickým rozmístěním obyvatel v obci. Do skupiny s vyšším socioekonomickým statusem patří Slováci – Neromové a část Romů, kteří bydlí ve vesnici a jsou poměrně

integrování do parenické společnosti.

Mezi Romy v osadě panuje odhadem 80% nezaměstnanost. Zaměstnanost ostatních Romů, kteří žijí ve vesnici, je nízká. Je zde sice rozšířená takzvaná práce „na černo“ ta je ale nárazová a sezónní, takže nezajišťuje trvalý příjem. Na tuto práci jezdí výhradně muži a starší synové do Čech, dověděla jsem se, že dvě rodiny byly pracovat v Anglii. Romové (kromě jedné rodiny) na rozdíl od Slováků ve vesnici nemají ani žádné pozemky, kde by mohli pěstovat nějaké užitečné plodiny. Romové v Parenici dříve vyráběli pálené i nepálené cihly a narazila jsem na dva muže, kteří umí plést košíky, nikdo z Romů si ale žádnou z těchto činností již ani nepřivydělává. Jsou zde dvě rodiny, které mají vlastní hudební skupinu a hraním po svatbách a na zábavách si celkem slušně přivydělávají. Jedna z těchto hudebních skupin pořádala celkem pravidelně místní zábavy, což bylo jedinou kulturní akcí v obci. Dnes ale již zjistili, že je mnohem ekonomicky výhodnější hrát na různých akcích pro Slováky, jako jsou svatby a narozeninové oslavy. Tím obec a její romští obyvatelé ztratili jedinečnou příležitost pro setkávání a zábavu, kterou tyto „koncerty“ byly. Většina rodin tedy nemá možnosti nějakého stálého nebo alespoň příležitostného přivýdělku a rodiny jsou tedy často závislé na sociálních dávkách.

Romové ve vesnici mají oproti ostatním Romům vyšší socioekonomický status, který se projevuje především úrovní bydlení. Také daleko častěji jezdí za prací do Čech, nebo dokonce do Anglie. Zajímavé je, že tyto rodiny mají v průměru také méně dětí. Takto ve vesnici, mezi Slováky–gádži, žije několik rodin. Mezi dvěma z těchto rodin panuje také jisté napětí a odstup. Setkala jsem se například s tím, že mladá dívka z jedné rodiny se nemohla začít blíže stýkat s chlapcem z druhé rodiny, protože rodiče dívky jí to zakázali. Jeden z jejich členů, který je v zastupitelstvu obce, je obviňován druhou rodinou z toho, že prosazuje pouze zájmy své rodiny, nebo že se nelegálně obohacuje na úkor obce. Tím nejčastěji vysvětlují, proč mezi rodinami nejsou dobré vztahy.

V části vesnice, kterou obyvatelé vesnice nazývají Amazonka, žijí pouze Romové. Žijí zde především chudší lidé s nižším socioekonomickým statusem. V Amazonce jsou jak lidé, kteří jsou sice chudí, prostorově vyloučení, ale v rodině většinou někdo pracuje, alespoň „na černo“. Žijí v poměrně velkých domech, které mají vlastní studnu a kanalizaci. Pak je zde ale horní část osady, kde žijí převážně sociálním vyloučením a chudobou ohrožené rodiny, obývajících dřevěné, cihlové a z různých materiálů postavené jednopokojové domy, hustě koncentrované na malém území. Není zde zavedena kanalizace, domy nemají odpad, pouze suchý záchod. Zde panuje vysoká nezaměstnanost, nízká životní úroveň a gramotnost.

Romové žijící ve vesnici se od Romů v Amazonce distancují. Vzájemně se

nenavštěvují, neudržují žádné bližší vztahy. Romské děti z vesnice nazývají děti z Amazonky „hyeny“ a podobnými hanlivými výrazy.

Vzhledem k tomu, že za 2.světové války nedošlo v Parenici k vystěhování Romů mimo vesnici, jak bývalo běžnou praxí, žijí Neromové s Romy vedle sebe, znají se navzájem a nezaznamenala jsem zde výraznou nesnášenlivost nebo konflikty mezi těmito dvěma skupinami. Kromě případu, kdy romská rodina udržuje vztahy s jednou neromskou rodinou a skutečnosti, že někteří Romové mají za kmotry Slováky z vesnice (což byla běžná praxe na slovenském venkově i v dobách mnohem větší segregace), jsem zde ale nezaznamenala nějaký bližší kontakt.

Romové, především ženy, tráví velkou část dne návštěvami. Chodí především k příbuzným nejčastěji k rodičům, sestrám a bratrům nebo švagrovým. Návštěvy v rámci obce jsou vždy neohlášené. Doba na návštěvy sice není nějak ohraničená, ale většinou probíhají, když žena uklidí a uvaří oběd. Tématem návštěv jsou různé všední rozhovory, rozebírá se především jídlo, úklid, rodina atd. Příchozímu je téměř vždy nabídnuta káva a jídlo, které žena předtím uvařila. Dalším typem návštěv jsou výjezdy za rodinou do okolních obcí, nebo i států. Tyto návštěvy jsou většinou ohlášené, ale nemusí být, a účastní se jich společně nukleární rodina – matka otec a děti, někdy i jiní blízcí příbuzní. V rodině, kde jsem trávila hodně času, bylo běžné jet na návštěvu k příbuzným z matčiny strany zhruba každý týden. Když měla jedna rodina, kterou jsem také dobře znala, příbuzné v Čechách, jezdili za nimi průměrně jednou ročně.

Další činností, která se mi zdála oproti mé zkušenosti výraznou, je způsob slavení svateb a křtů. Tyto události jsou spojené s velkými oslavami, na které se sjíždí mnoho lidí. Za tyto oslavy většinou rodina utratí velkou sumu peněz, v poměru k jejím příjmům. Vzhledem k tomu, že na svatby a křty je většinou pozvána celá romská rodina a ještě mnoho dalších lidí, jsou tyto oslavy poměrně častou náplní volného času Romů z Parenice.

3.4.1 Děti a mládež v Parenici

Nyní obracím svou pozornost přímo na děti. V předchozí kapitole jsem nastínila pár postřehů z života rodiny. Děti tráví s rodinou hodně času, jak ve společné domácnosti a na různých návštěvách a oslavách, tak i venku, mezi ostatními dětmi, které jsou také často příbuzní (viz obr. XI). To s kým děti tráví čas, je do velké míry také ovlivněno tím, co jsem již popsala výše, tedy etnickou a sociokulturní příslušností k různým skupinám. Čas dětí se i zde dělí především na čas strávený ve škole a volný čas.

V obci velmi dobře funguje základní škola, takže zde není problém se zařazováním dětí do škol speciálních. Do této školy chodí naprostá většina romských dětí, malý počet neromských dětí jezdí většinou do školy do města. Díky panu řediteli a spolupráci obecního úřadu a jeho snaze udržet status základní školy, zde mají děti možnost získat poměrně dobré vzdělání. Přes to je běžné, že děti dále ve vzdělávání nepokračují na středních školách, nebo započaté studium nedokončí. Nejčastějším důvodem, proč tomu tak je, uvádějí rodiče to, že střední školy jsou daleko ve městě. Podle rodičů, je město nebezpečné kvůli rasovým útokům a drogám. Sami rodiče do města vzdáleného asi dvacet kilometrů jezdí skoro téměř výhradně za účelem nákupu v supermarketu, a to pouze někteří. Nesetkala jsem se s tím, že by někdo z Romů jezdil například do města za rodinou na návštěvu, nebo že by tam měl trvalé zaměstnání. Pro rodiče i děti je tak město něčím cizím, nevyznají se v něm a vzbuzuje nedůvěru, která je podle mého názoru ještě podpořená zkreslenými informacemi, které rodiče získávají z bulvárních pořadů a zpráv v televizi. Tyto obavy jsou podle mého názoru rozšířené mezi většinou romských rodičů. Z tohoto důvodu je také upřednostňovanou střední školou nedaleké lesnické učiliště. Rodiče v rozhovorech často říkají, že jejich děti půjdou nebo již chodí na tuto školu. Také jsem zaznamenala názory o tom, že vyšší vzdělání nemá dopad na lepší uplatnění v zaměstnání. Mladí lidé v Parenici (viz obr. X) velmi brzo zakládají rodinu, to znamená kolem 16ti–18ti let, což jim zabraňuje se dále vzdělávat. Přínosem školy jsou také dobrovolné kroužky, které jsou pořádány odpoledne jednou týdně. Účastní se jich především romské děti ze školy. Velmi oblíbeným je například divadelní kroužek. K dispozici je tu také kroužek počítačů a angličtiny. To do jaké míry jsou kroužky oblíbené a navštěvované jsem vzhledem k tomu, že do Parenice jezdím především o prázdninách, nezjistila. Vzhledem k tomu, že přístup školy je podle mého názoru v jiných oblastech dobrý a vstřícný, věřím tomu, že i v náplni kroužků vychází dětem vstříc.

Vysoká nezaměstnanost, nízká gramotnost, chudoba a izolace působí samozřejmě i na děti. V obci není dostatečný prostor pro naplňování potřeb dětí a samy děti si takový prostor vytvořit neumí. To působí na děti převážně tím, že brzo dospívají, nerozvíjí se jejich schopnosti nebo talent, mají nízký zájem o studium na střední škole, mají nízké sebevědomí a pocit, že mohou něčeho dosáhnout. Děti často nemají představu o tom, čím by chtěli být, nebo čeho by chtěli v životě dosáhnout. Podle mého názoru každodenní starosti zaměřené na uspokojování základních životních potřeb a život ve venkovském stereotypu a rezignovanosti typickém pro sociálně vyloučené lokality, vedou k pocitům izolace a nemožnosti se z tohoto prostředí vymanit. Chybí zde především nové podněty a kontakty s okolím. Nejvíce takto ohroženou skupinou jsou děti z „horní“ části Amazonky, lépe se pak daří děti vzdělávat a

rozvíjet v rodinách, které žijí mimo osadu. Například děti z rodiny, která založila skupinu, jsou podle mého názoru nejméně ohrožené. Dva synové jsou součástí kapely, umí hrát na hudební nástroje a je to pro ně jak zábava tak i poměrně dobrá perspektiva do budoucnosti jako zdroj obživy. Dá se u nich pozorovat jakási hrdost na to, co umí a rodina je na ně pyšná. Na druhou stranu jsou tito dva chlapci poměrně hodně časově vytíženi, a často ponocují a mají málo času na to se stýkat s ostatními dětmi. Hraní na nástroje je všeobecně oblíbenou činností. Zvláště starší chlapci často umí hrát na kytaru, nebo klávesy alespoň základní melodie a rytmy (viz obr. VIII).

Děti v předškolním věku nechodí do mateřské školy, jelikož v obci žádná není a doprovázení a doprava dětí do školky by bylo pro rodinu velká zátěž. V obci není ani žádné hřiště pro děti, kde by se mohly matky s dětmi scházet, kde by bylo místo vyhrazené pouze pro ně. Děti z Amazonky nemají prostor na hraní ani ve stísněných prostorách jejich domova. Proto často tráví volný čas venku, nejčastěji na silnici, která prochází osadou, kde jezdí na kolech, hrají fotbal nebo si hrají s hlínou. Pozorovala jsem skupinku asi osmiletých chlapců, kteří seděli na silnici a formovali z nekopané hlíny jakési mističky, které, když je vytvořili, vši silou s nimi mrštili o zem, to pak vydávalo celkem hlasité rány. Mističky musely mít určitý tvar, aby rána byla co největší. Je to vynalézavý způsob zábavy a hraní, který nevyžaduje žádné zvláštní vybavení a využívá zdroje, který mají děti k dispozici. Toho jsem si všimla i v jiné osadě na východním Slovensku, kde se děti klouzaly z kopce na plastových lahvích. Této zkušenosti jsem později sama využila na jednom z výletů. Shledala jsem, že je to velmi dobrý nápad. To, že by si děti hráli s hračkami jako motorky, kočárky, nádobíčko, jsem nezaznamenala. Funkční míč i kolo jsou také poměrně nedostatkovým i když velice žádaným zbožím (viz obr. VII) Není to dáno tím, že by rodiče svým dětem nedopřáli to, po čem děti touží, ale tím, že hračky a různé věci, které děti ve hře a pro zábavu běžně využívají, mají velmi krátkou životnost. Když jsem zde viděla kolo, bylo kolem něj pár dětí a každé dítě si chtělo kolo půjčit. Děti v naprosté většině své kolo půjčí, nesetkala jsem se často s tím, že by si dítě něco takzvaně „škudlilo“ zvláště v případě, že má půjčit něco svému příbuznému.(naopak dítě ze zneprátené rodiny, nebo z Amazonky nemá u dítěte z rodiny z vesnice žádnou šanci). To, že si děti věci půjčují, jsem pozorovala i u jiných věcí, jako jsou filmy na DVD a fotbalové míče. Tak ale často dojde k tomu, že se kolo nebo něco jiného stává jakýmsi kolektivním majetkem. Z dob reálného socialismu víme, jak se lidé k společným věcem chovají. Kolo prostě velmi brzo někdo nechá na dešti nebo ho rozbije a k opravě se rozhodně nikdo nehrne, protože to vlastně nemá cenu. Rodiče také své děti netrestají za zničené kolo, nebo hračku, z pozorování jsem nabyla dojmu, že dítěti se promíjí

daleko více než v neromských rodinách, jedná-li se o zničení, ztracení nebo rozbití nějakých věcí jako jsou například oblečení a hračky.

Chlapci a malé děti tak do desíti až dvanácti jsou velmi často venku, dívky jsou častěji doma a stejně jako jejich rodiče si povídají a různě se navštěvují. Podle mého názoru, který zakládám spíše na pozorování, než rozhovorech, jsou dívky mnohem více střeženy a mají menší svobodu pohybu po vesnici než chlapci. Starší dívky mají také mnoho povinností doma. Když jsem se ptala jedné matky, jak její třináctiletá dcera tráví čas, když není ve škole, odpověděla: „*Co by dělala, je doma a pomáhá mi.*“ Starší děti, asi tak od 12–13 let, se často setkávají a bloumají se svými vrstevníky na různých místech ve vesnici, a povídají si. Nejčastěji tráví čas se svými sourozenci a příbuznými. Děti, které bydlí ve vesnici a jejichž rodiny mají vyšší sociální a společenský status, s nimi čas většinou netráví. Jejich rodiče totiž nechtějí, aby se stýkali s dětmi z osady, a proto tráví čas více s rodiči, různými návštěvami a ježděním na nákupy nebo často sedí doma, koukají se na televizi a nudí se. Sledování televize je oblíbená činnost snad ve všech rodinách. Televize a různé filmy a pořady jsou každodenní součástí, televize je to, co lidi z Parenice propojuje s okolním světem. Tento pohled je ale pak zkreslený a nereálný. Jedinou hrou, které jsem si všimla, že jí děti hrají, je fotbal. I když je fotbalové hřiště nedaleko, děti si hrají na ulici před domem a to pouze ty, které mají míč. Děti z Amazonky ho často nemají.

3.4.2 „Ukážu vám, co dokážu!“

Jak jsem již zmínila, během školního roku v obci velmi dobře funguje místní základní škola, která také nabízí některé volnočasové aktivity. Problém ale vzniká o prázdninách. Ve většině romských rodin není zvykem jezdit na delší pobyty do přírody a ani na to nemají finanční prostředky, děti se pak o prázdninách dost nudí. Proto jsem se rozhodla, že o prázdninách se pokusím dětem nějaký program připravit. Oslovila jsem občanské sdružení Tosara, jež sdružuje povětšinou studenty romistiky, kteří mají zájem o sociální problematiku a romskou kulturu. Hlavním cílem sdružení je zlepšení životních a kulturních podmínek sociálně vyloučených komunit nebo jednotlivců v ČR a zahraničí, především se zaměřením na obyvatele romského původu. Tak vznikl projekt s názvem „Ukážu vám, co dokážu!“, který každý rok s menšími či většími obměnami v Parenici realizujeme s pomocí parenického zastupitelstva a místní školy, rodičů a mnoha dobrovolníků z řad studentů různých oborů a zaměření z Prahy a Košic.

Tento projekt již proběhl v Parenici třikrát, vždy s malými obměnami. Snažíme se

reagovat především na to, co děti baví a o co se zajímají. To je někdy těžké, protože jejich zájmy se často omezují na fotbal a televizi. Proto přinášíme nové aktivity a ty, které se osvědčily, opakujeme.

3.4.2.1 Záměr a cíle

Naším **záměrem** je realizovat měsíční program pro děti z obce Parenica, zaměřený na výměnu kulturních a společenských hodnot, smysluplně trávený volný čas dětí a jejich pozitivní motivaci k vlastnímu rozvoji a na získání nových zkušeností a dovedností dětí i realizátorů prostřednictvím volnočasových aktivit.

Cílem těchto aktivit je:

- umožnit dětem z Parenice strávit aktivně volný čas
- dát romským dětem příležitost rozvíjet své schopnosti v aktivitě, která je zajímá a baví
- prostřednictvím několika prezentací výsledků workshopů ukázat rodičům dětí a lidem z jejich okolí, co děti zajímá a čeho jsou schopné dosáhnout
- aktivitami podpořit sebevědomí dětí a jejich chuť poznávat a učit se nové věci, vytvořit dětem prostor, kde se mohou setkávat s ostatními dětmi, naučit se spolupracovat
- umožnit dětem setkat se s lidmi z jiného prostředí a prostřednictvím tohoto setkání ukázat dětem nové možnosti seberealizace
- využít zkušeností a znalostí prostředí, dětí a dalších obyvatel Parenice k prohloubení, rozšíření a zkvalitnění aktivit s dětmi
- vytvořit dlouhodobou spolupráci s dětmi a obcí, která může mít na děti i celou obec pozitivní dopad
- prostřednictvím aktivit s dětmi a následných prezentací iniciovat novou formu mezikulturní a mezigenerační komunikace mezi dětmi, rodiči, dalšími obyvateli vesnice, Romy a ne-Romy, slovenskou, českou a romskou kulturou
- ukázat mladým lidem z obce, kteří se přímo nezúčastní workshopů, možnosti realizace v práci s dětmi, zapojit je do přípravy některých aktivit a motivovat je k samostatné iniciativě v práci s dětmi
- s dalšími spolupracovníky, odborníky v různých oborech (tanec, výtvarné umění, divadlo,...), sdílet zkušenosti, motivovat je k práci s dětmi ze znevýhodněného prostředí a zároveň získat jejich zkušenosti z oblastí zájmových aktivit s dětmi a inspirovat se jejich přístupem
- zvláště podpořit děti, které se během minulých projektů zapojovaly do aktivit málo, a spojit

je s dětmi, které se díky větší motivaci, která je daná mimo jiné výchovou, zapojovaly více. Propojením obou skupin dětí se pokusit o zlepšení jejich komunikace, která je omezená z důvodu odlišného společenského postavení jejich rodin. Tato komunikace nefunguje díky rodičům, děti samotné nejsou schopné tento fakt zvrátit a často jím trpí.

Projekt je zároveň jedinečnou příležitostí pro mladé lidi se seznámit se specifickým sociálním prostředím a kulturou, získat cenné zkušenosti, ověřit si znalosti získané během studia a prověřit vlastní schopnosti zaujmout děti a získat důvěru jejich rodičů. Tito mladí lidé tak mají příležitost přehodnotit své předsudky a zároveň je tento druh aktivity může motivovat k tomu, aby se v podobných aktivitách realizovali i nadále. Děti získají zkušenost ze setkání s lidmi z odlišného kulturního, sociálního, jazykového a geografického prostředí. Takové setkání může na obou stranách pomoci k překonávání předsudků, které vyplývají ze vzájemné odlišnosti a neznalosti.

3.4.2.2 Program

Hlavní náplní programu jsou týdenní intenzivní workshopy, zaměřené na jednu konkrétní činnost, které jsou vždy zakončeny prezentací výsledků všech dětí. Děti si mohou vybrat zaměřenou činnost, jíž se věnují několik dní. Tato aktivita jim umožňuje získat nejen určitou dovednost, ale i konkrétní výsledek. Tím děti získávají příležitost rozvíjet se v činnosti, která je zajímavá. Úspěchy, kterých dosahují během těchto aktivit, je mohou motivovat a podporovat v pokračování v této činnosti i mimo tento projekt. Ve workshopech se zaměřujeme na rozvíjení schopností, fantazie, učení se novým věcem, poznávání okolí a historie, poznávání sebe sama, posílení schopnosti spolupráce a solidarity. Za tři roky, co pro děti organizujeme prázdninový program, jsme si ověřili, jaké činnosti děti zajímají nejvíce.

Především je to **divadlo nebo dramatická výchova**. Cílem tohoto workshopu je probouzení tvořivé fantazie dětí, rozšíření jejich tělesných a smyslových zkušeností a rozvíjení schopnosti komunikovat. Děti si zkoušejí různé způsoby sdělování, rozvíjejí schopnost naslouchat a porozumět. Během divadelní dílny lektori pracují s konkrétním příběhem. Jde zde o sledování a porozumění dramatické situace a hluboké porozumění příběhu z různých úhlů pohledu a prostřednictvím různých sdělovacích prostředků, např. pohybem, hlasem, tichem, nebo různě emočně laděné, např. smutně, vesele atd.

Další oblíbenou aktivitou je **hudební dílna**. V obci jsou sice dvě kapely, ale ne zdaleka všechny děti mají přístup k nástrojům nebo mají někoho, kdo by se jim věnoval. Hudební skupiny jsou především záležitostí několika rodin, v nichž se hledají noví členové. Proto byla do programu zařazena tato dílna, která má dětem pomoci rozvíjet jejich hudební

talent a smysl pro rytmus. Zároveň chceme prostřednictvím této dílny děti seznámit s různými hudebními styly, protože jejich znalosti v této oblasti se omezují na popovou hudbu, kterou znají z televize, a na lokální kapely.

Mezi dívkami je velmi oblíbený **taneční workshop**. Tanec podněcuje dětskou fantazii, současně však má i řád, jehož osvojení a respektování je podmínkou harmonického a individuálního projevu. Workshop je zaměřen na rozvíjení a upevňování správného držení těla, na postupné uvědomělé ovládání jednotlivých částí těla i harmonický pohyb těla jako celku, na rozvíjení prostorového a hudebního cítění.

V posledním ročníku se také velmi osvědčil **video workshop** (viz obr. XII, XIII), kdy děti pomocí kamery natočili videoklip, pod vedením lektorky ho zpracovaly a pak ho s velkým ohlasem promítli rodičům a ostatním obyvatelům obce. Tento druh aktivity jsme zařadili proto, že jsme si v Parenici všimli toho, jak jsou videonahrávky mezi obyvateli oblíbené. Záznamy svateb a různých životních jubileí se předávají od rodiny k rodině a všichni je s velkým zájmem sledují i přes to, že jde o nesestříhané několikahodinové záznamy. Tímto workshopem jsme chtěli dětem ukázat, jak videotechnika funguje a jaké jsou možnosti kamery a střihu.

Dále jsme pro pár zájemců otevřeli čtrnáctidenní kurz angličtiny, kde mohly děti i o prázdninách pokračovat ve výuce, která jinak probíhá v rámci školy. Některé děti byly se svými rodiči v Anglii, a tak mohly své znalosti jazyka dále rozvíjet.

Další důležitou aktivitou jsou výlety. Prostřednictvím výletů do nejbližšího velkého města chceme dětem dát možnost poznat jejich okolí a umět se ve velkém městě orientovat. Uspořádali jsme návštěvu gymnázia, kde se vyučuje romský jazyk, abychom je motivovali ke studiu a ukázali jim jejich možnosti. Důležitým momentem bylo, když jsme jeli tramvají nebo jsme navštívili pizzerii a kino. Pro většinu dětí to bylo poprvé, co použili tento dopravní prostředek a některé děti byli poprvé v životě v kině. Návštěva pizzerie byla pro všechny velkým zážitkem, na který jsme dlouho vzpomínali.

Vzhledem k tomu, že jedním z našich hlavních cílů je umožnit dětem strávit zábavnou formou smysluplně volný čas, připravujeme pro děti kromě workshopů i sportovní a zábavné hry a výtvarné dílny (viz obr. XIV), kterých se mohou účastnit všechny najednou, mohou se zúčastňovat nepravidelně a mají zde prostor pro to, se zabavit, vybit energii, rozvíjet fantazii... Cílem těchto aktivit je kromě pohybu a zábavy také to, abychom děti inspirovali k různým typům zábavy a sportu a abychom je naučili hry, které by mohly hrát i samy, bez naší iniciativy. Nejoblíbenější hrou, kterou hlavně chlapci stále chtějí hrát, je fotbal (viz obr. IX).

3.4.2.3 Kritické zhodnocení

Během několika let, co o.s. Tosara tyto aktivity pořádá, se program vyvinul do podoby, kterou jsem popsala výše. Výhodou je, že to, co dětem nabízíme, je dostupné všem dětem. Všechny aktivity, které organizujeme, jsou v místě, kde děti žijí, nejsou zpoplatněné a široký výběr aktivit umožňuje dětem vybrat si to, co je baví a zajímá.

Jsme si vědomi toho, že většina dětí z Parenice nemá s takovou formou trávení volného času zkušenost, a tomu přizpůsobujeme program. Především se snažíme reagovat na to, co děti baví a co je nejvíce zaujalo. Abychom děti zaujali a program je bavil, musí být aktivity přiměřené jak věku, tak i jejich zkušenostem a dovednostem. Zjistili jsme, že je třeba, aby náročnější aktivity netrvaly déle než týden, že je pro děti důležité, aby výsledek jejich činnosti byl poměrně brzo od začátku aktivit. Proto jsme zvolili jako vhodnou formu týdenní workshopy. Také jsme viděli, že některé děti spíše vyžadují sportovní krátké hry, jako je fotbal, nebo jednorázové aktivity, jako je navlékání korálků, nebo malování na květináč. Pro ty je určen program odpolední, kam děti mohou přijít kdykoliv a kde se vždy něco děje.

Důležité jsou i dobré vztahy se všemi institucemi a jednotlivci v obci, které se snažíme navazovat a udržovat. Bez důvěry a podpory v obci bychom jen stěží mohli v Parenici úspěšně fungovat. Důvěra rodičů je velmi důležitá proto, aby svým dětem nezakazovali se programu účastnit a naopak je v tom podporovali. Proto se s rodiči setkáváme, informujeme je o našich plánech a aktivitách a snažíme se je zapojovat. Dobré vztahy s některými rodinami nám pomohly především v počátcích našeho projektu, byly to právě jejich děti, které s námi šli poprvé na hřiště. Naší velkou výhodou při navazování kontaktů a přátelství byla i znalost romského jazyka a náš zájem o romskou kulturu. Velkým přínosem je i podpora místní školy a obecního úřadu, kteří nás podporují propůjčením prostor, kde se konají workshopy, pomáhají nám s technickým zázemím při různých akcích, například můžeme využívat místní rozhlas a můžeme se na ně obrátit s jakýmkoli problémem. Dobrá atmosféra, která v Parenici panuje, je velmi důležitá i proto, že se tam líbí i realizátorům a rádi se do Parenice vracejí a obětují přípravě a organizace programu velkou část svého volného času.

Nevýhodou našeho projektu je jeho krátkodobost. Velká vzdálenost Parenice nám nedovoluje působit v obci i přes rok mimo prázdniny. To, že aktivity probíhají pouze jeden měsíc v roce, nám dává menší příležitost dosáhnout trvalejší změny a dlouhodobě působit na pozitivní vývoj dětí. V době prázdnin je ale potřeba nějakých aktivit největší. Omezený čas jsme se snažili nahradit velkou koncentrací aktivit v jednom týdnu. Od tohoto jsme ale upustili, děti se nám po dvou týdnech zdály přesycené a unavené. Rozhodli jsme se tedy již nepřidávat žádné aktivity a spíše zkvalitňovat ty aktivity, které se osvědčily. To, že s dětmi

nejsme v kontaktu po celý rok, nám také znesnadňuje pozorování toho, jaký má náš projekt dopad přímo na děti. Také s dětmi nepracujeme dostatečně dlouho (4 roky) na to, aby se výrazněji dopad projevil. Úspěch našeho projektu ale je, že se do něj děti zapojují, jeho náplň je baví a jejich rodiče nás podporují.

Docházka dětí je asi největším úskalím našeho projektu. Děti nejsou zvyklé na nějaké pravidelné každodenní volnočasové aktivity, jejich den je často nestrukturovaný a náplň jejich dne především ovlivňují neplánované události, nebo nápady. I když z hodnocení programu dětmi vyplývá, že děti námi organizované aktivity baví, děti mají o aktivity velký zájem a na každoroční program se vždy těší, chodí nepravidelně. To se jeví jako největší překážka, když chceme s dětmi týden intenzivně a krok po kroku na něčem pracovat v rámci workshopů. Tak se často stává, že dítě přijde první den, ale druhý už ne. Na konci týdne se objeví a chce se zapojit, to už je ale někdy problém.

Je velký rozdíl mezi romskými dětmi, které bydlí v osadě a které bydlí ve vesnici. Romské děti ze sociálně slabších rodin mají daleko větší problémy s docházkou i pravidly, které jsou nutností při organizování volnočasových aktivit. Je pro nás těžké udržet jejich pozornost, přimět je k tomu, aby se delší dobu věnovali nějaké aktivitě, chodili ve stanovený čas atd. To že vůbec nevnímají čas podle hodin, se ukazuje, když začíná program. Každý rok začínají odpolední aktivity ve dvě hodiny. Děti i přes to, že jsme jim to každý den připomínali, chodily některé i o hodinu dříve a raději čekaly na hřišti, než aby si příště čas pohlídaly. To mohlo být u některých dětí způsobeno tím, že doma stejně neměly co dělat, nebo se takzvaně „nemohly dočkat“. Podobně často se ale stávalo, že děti chodily pozdě (i když ne tak často o hodinu) a to byl problém, protože je poté bylo těžší zapojit a rušilo to i ostatní. Proto se na tyto děti každý rok zaměřujeme a snažíme se je podporovat a motivovat více, než ostatní. Přes to se nám stále nedaří, aby se tyto děti ve větší míře zapojovaly celý měsíc a aby se účastnily workshopů. Je to podle mého názoru i tím, že děti z vesnice nejsou zvyklé být s dětmi z osady. Když spolu mají na něčem spolupracovat, velmi ostře se vůči sobě navzájem vymezují, různě si nadávají, pokřikují na sebe a odmítají komunikovat a společně řešit nějaký úkol. I děti z rodin, které žijí ve vesnici, často mají mezi sebou různé rozpory a půtky, které se nevyhrocují do otevřených konfliktů, ale projevují se například tím, že nechtějí být spolu v jednom družstvu. Tento problém vychází z tradiční hierarchie a vztahů, založených na rodinné příslušnosti a socioekonomického a kulturního dělení. Ty jsou v lidech silně zakořeněné a my neaspirujeme na to, tento stav změnit. Snažíme se pouze o to, aby vůči sobě byly děti slušné. Chceme jim ukázat, že i když k někomu necítím sympatie, je občas dobré a výhodné se domluvit a spolupracovat. To, aby se programu více účastnili děti z osady,

považujeme za velice důležité. Tyto děti jsou nejvíce ohrožené sociálním vyloučením, a proto potřebují největší péči a pozornost.

3.5 Fajnov

Fajnov je jednou z městských částí Prahy, nacházející se v blízkosti centra. Je to lokalita s tradičně velkým zastoupením Romů. Odhad počtu Romů na Fajnově je 3000 z celkového počtu asi 34 tisíc obyvatel. (Bořkovcová a kol., 2004) Romské rodiny žijí na různých místech po celém Fajnově, ale jakési pomyslné centrum, kde je hustota romských obyvatel největší, je v oblasti kolem jedné silnice a několika přilehlých ulic (viz obr. XV). Kvalita bydlení je různá. Některé z domů výzkumníci i pracovníci místní NNO nazývají „domy hrůzy“. Jeden z domů jsem navštívila a popíši zde jeho příběh, který ilustruje to, jak se dům stává „domem hrůzy“ (viz obr. XVI, XVII). Bydlely zde sociálně slabé rodiny, které měly často dluhy na nájemném, a obec se jich chtěla zbavit. Nový majitel se postupně zbavoval nájemníků a dům se vyprazdňoval. Nakonec zde žilo jen pár rodin. Do prázdných bytů se začali ale „nabourávat“ – nelegálně obývat – různí nájemníci, především nejchudší sociálně vyloučené rodiny, které přišly o byt, a drogově závislí. Majitel nejevil snahu tomu nějak zabránit, o dům se nestaral. Postupem času se v domě nakupily hromady odpadků, začalo do něj zatékat a dům se tak stal skoro neobyvatelným. Dnes v tomto domě žije jako legální nájemník jedna žena se svými dvěma dcerami, další obyvatelé se tu často střídají, většina bytů je již neobyvatelná. Je jen otázka času, kdy tato žena bude muset, kvůli neúnosným hygienickým podmínkám a technickému stavu domu, byt opustit. Majitel pak bude mít volné ruce. Ze zkušeností s jinými podobnými domy lze předpokládat, že nelegální obyvatele domu vystěhuje a že dům draze zrekonstruuje a byty rozprodá. Kromě několika domů hrůzy ale Romové na Fajnově obývají byty v běžné činžovní zástavbě po celé lokalitě Fajnova, kde bydlí společně s rodinami neromskými.

Z dlouhodobého stacionárního výzkumu, který provedly Bořkovcová, Lábusová a Uhlová (dále jen výzkum, nebo Bořkovcová a kol.) vyplývá, že se Romové na Fajnov začali stěhovat v 50. a 60. letech z východoslovenských osad. Bývali zaměstnáni jako dělníci nebo pracovali v terciárních službách. (Bořkovcová a kol., 2004)

V souvislosti s ekonomickými změnami v 90. letech minulého stol. ale došlo k sociálnímu propadu části místních obyvatel, nejvíce těch, kteří přišli v procesu ekonomické transformace o práci a neudrželi si bydlení. Bytovou situaci vyřešili zpravidla nelegálním nastěhováním se, nabouráním, do vystěhovaných domů.

Právě nezaměstnanost a povaha lokality vedly v některých rodinách k sociálnímu vyloučení. Socioekonomický statut je u ostatních Romů na Fajnově podobný. Většinou jsou to lidé z nízké nebo nižší střední vrstvy. Proces sociálního vylučování zasáhl ze zmiňovaných místních nízkých a nižších středních vrstev obzvlášť Romy (Bořkovcová a kol., 2004). Podle Mapy sociálně vyloučených lokalit je mezi Romy na Fajnově 75% nezaměstnanost (Mapa sociálně vyloučených a sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit v České republice, [online]). Výskyt sociálně patologických jevů je vysoký. Zejména v případě gamblerství a drog. To vyplývá z rozhovorů s lidmi, kteří pracují s lidmi na Fajnově, kteří se v ní dlouhodobě pohybují, i z výzkumu Bořkovcové a kol. *„Ze třiceti sledovaných rodin je pouze třetina, u nichž nepředstavuje gamblerství problém (Bořkovcová a kol., 2004, str. 8. U mladých lidí je velmi rozšířená drogová závislost. „Ze třiceti mladých lidí je 9 lidí závislých na heroinu. Většina z nich ho s přestávkami užívá již více než pět let. Pervitin je méně rozšířený, drogově závislí ho užívají zřídka, po přestávce, než zas přejdou na heroin nebo když není heroin dostupný. Další dva mladí lidé užívali heroin jen krátce. Ve střední generaci je jeden bývalý drogově závislý. Specifický (vzhledem k mládeži z dominující společnosti) je zde jednak odlišný způsob vzniku závislosti, tedy že seznámení s drogou proběhne ve velké většině případů rovnou skrze tvrdé drogy. Tzv. „feťácké partičky“ fungují na odlišném principu a sice většinou příbuzenském, zatímco jinak je zkušenost s partami vzniklými skrze různé kulturní instituce od školy až po diskotéky. Odlišný je pak i přístup samotné rodiny, která se snaží spíše tolerovat, než do života jedince razantně zasahovat, a to i v případě nezletilých. Dokonce se stává, že rodiče v případě abstinčních příznaků dítěti drogu zajistí.“ (Bořkovcová a kol., 2004, str. 8) S drogovou závislostí souvisí i zvýšená kriminalita a prostituce. Naopak není tolerováno střídání partnerů a nevěra žen. To je podle autorek vnímáno mezi Romy negativně a odsuzují to. (Bořkovcová a kol., 2004) „V upadající lokalitě ... tak můžeme vidět množství zastaváren, heren a obchodů s levným zbožím, hospody a bary.“ (Bořkovcová a kol., 2004, str. 2) Téměř v sousedství lokality vyrostlo v 90. letech 20. stol. velké poměrně luxusní obchodní, administrativní i zábavní centrum, příznačně pojmenované Nový Fajnov, které denně navštěvují tisíce lidí i z odlehlých částí Prahy (viz obr. XVIII)*

K prvním romským rodinám, které přišly v 50. a 60. letech minulého století, se přistěhovali postupně další příbuzní a docházelo zde k dalšímu propojování rodin manželskými sňatky. Tak vznikla velká skupina Romů, která sice není komunitou ani enklávou nebo ghettem, ale více méně jsou všichni alespoň vzdáleně příbuzní, ti všichni se alespoň zprostředkovaně znají a zdraví se. *„Výraznou část vazeb v síti tvoří dlouhodobě udržované sousedské vztahy mezi rodinami. ... v důsledku sociální izolace vyvolané ztrátou*

zaměstnání a sestěhování do omezeného a sociálně příznakového prostoru a vůbec sociálním propadem v 90. letech 20. stol. dnes tato lokálně příbuzenská síť tvoří takřka výhradní pole sociálních kontaktů pro většinu do ní zapojených jedinců.“ (Bořkovcová a kol., 2004, str. 3) V případech, kdy některé rodiny opouštějí společný prostor v geografickém slova smyslu, táhnou se její vlákna za nimi. V rámci sousedství a rodiny se také často navštěvují, což je především u nezaměstnaných žen hlavní náplní dne. Rodina tak dominuje téměř ve všech sférách života. Z hlediska mé práce je důležitá i výchova dětí, která je zde specifická. *„Rodina je výsadním a téměř jediným prostorem, ve kterém dochází k socializaci jedince. Výchova dětí se od standardní výchovy u rodin majoritní společnosti liší především tím, že je spontánnější a více situační. Není zde komplexní představa (která by reflektovala moderní trendy) o tom, co mají děti rodiče vštěpit a jak se má proto s dětmi zacházet. Zákazy a příkazy jsou formovány především konkrétní situací a nikoli ambicí rodičů. Výchova dětí se odehrává zejména skrze nápodobu a odezírání toho, co je a není vhodné. Výchova nevede děti k sebezapírání a nenutí je, aby si organizovaly svůj čas, cokoliv si odpírali a dělali to, na co nemají chuť...“* (Bořkovcová a kol., 2004, str. 34)

3.5.1 Vzdělání a školství

Z výzkumu vyplývá, že vyšší vzdělání ze střední školy má minimum lidí. Z nejstarší generace lidí, kteří docházeli do školy ještě na Slovensku, jsou někteří negramotní. Naprostá většina střední generace absolvovala pouze základní nebo zvláštní školu. Romské děti ze Fajnova nenavštěvují mateřské školy a v rodinné výchově často zcela chybí vědomosti a schopnosti potřebné ke zvládnutí školní výuky. V rámci lokality se nacházejí tři školy, do kterých chodí naprostá většina romských dětí ze Fajnova. Z toho jsou dvě základní a jedna zvláštní. Nejvíce dětí chodí do jedné ze základních škol. Ta reaguje na sociokulturní specifika dětí a je zde velká snaha je podpořit a vzdělávat. Je zde nultý ročník a asistentky pedagoga a škola také zajišťuje pro děti program i mimo vyučování. Jsou zde různé kroužky, a organizují se různé zábavné akce, kde děti vystupují, kterých se mohou účastnit i rodiče. (Bořkovcová a kol., 2004) Jak dále uvádějí, *„Volnočasovými a kulturními aktivitami se vytváří spontánnější komunikace mezi rodinami a školou, děti se seznamují s širším spektrem sociálního i kulturního zázemí, a rozvíjí se tak přirozenou formou jejich psychomotorický vývoj.“* (Bořkovcová a kol., 2004, str. 14) Škola je svým pokrokovým přístupem pro děti velmi přínosná. Jak ale dále výzkumnice podotýkají *„...škola v posledních deseti letech zaznamenává neustále se zvyšující počet romských žáků a s tím související odchod žáků neromských. Dochází tak k tzv. ghettoizaci školy a s tím souvisejícími trendy, které ve svém*

výsledku zapřičiňují pokles standardní úrovně a tím i omezení v následné kariéře.“ (Bořkovcová a kol., 2004, str. 15) Z této školy také většina dětí neodchází na střední školy nebo učiliště. Další základní škola se dá považovat za standardní. Sem chodí 12% romských žáků, ale i zde jich přibývá a škola se začíná potýkat s přibýváním dětí ze sociálně slabších rodin. Do zvláštní školy chodí pouhých 67 žáků, z toho všechny jsou romské. Děti zde ubývá i v důsledku zavedení nultých ročníků, z nichž většina odchází na školy základní. Žádné z dětí ze zvláštní školy neabsolvovalo střední školu. (Bořkovcová a kol., 2004)

3.5.2 Volný čas

Jak jsem již uvedla, rodinné a příbuzenské vztahy jsou v této lokalitě pro Romy zásadní. I děti a mládež tráví svůj volný čas téměř výhradně v rámci sociálních příbuzenských a rodinných sítí. Jejich izolace je i lokální, děti a mládež tráví svůj volný čas pouze na území Fajnova. Mimo lokalitu se dostanou velmi zřídka. Mají tedy minimální kontakt s lidmi a prostředím mimo lokalitu a příbuzné. Jedna z pracovníků Člověka v tísni mi řekla, že když jeli s dětmi na druhý břeh Vltavy (Fajnov je na jednom z břehů) jedna asi desetiletá dívka prohlásila, že „za řekou“ byla předtím pouze jednou. To potvrzuje a zároveň vysvětluje i výzkum *„Dnešní střední generace (30–40 let) byla napojena na slabé sociální vazby, které však po ztrátě zaměstnání a celkovém nárůstu izolace po převratu nepřetržovaly. Dnešní generace náctiletých tedy nemůže využívat slabých sociálních vazeb rodičů. A nové vazby se kvůli sociálnímu propadu, ztrátě zaměstnání, hermetizaci škol a celkově větší izolaci nevytvářejí. Výsledkem toho, že mladá generace nikdy nebyla napojena na slabé sociální sítě, je neschopnost mladých pohybovat se v prostředí mimo lokální příbuzenskou síť.*“ (Bořkovcová a kol., 2004, str. 33)

Děti a mládež tráví svůj čas mimo školu především se svými vrstevníky z rodiny nebo příbuzenstva na ulici a dvou hřištích. Ve škole se s jinými dětmi také většinou nemají možnost seznámit. Nejčastěji se sdružují do různých partiček a poflakují se po ulicích na tramvajové zastávce nebo posedávají v parcích bez zjevného cíle a konkrétní náplně. Nejčastěji si povídají. Někdy poslouchají hudbu, kterou mají nahranou na svých mobilních telefonech a tancují. Místní mládež chodí ve volném čase také na diskotéky. Jediná hra, kterou zaznamenala pracovníce Člověka v tísni, která dlouhodobě s dětmi pracuje, je fotbal. Ten děti, dívky i chlapci, hrají poměrně často, někdy i se svými rodiči nebo dospělými. Je to také jediná činnost, které se někteří chlapci soustavně věnují. Ti pak chodí pravidelně do fotbalových klubů, kde trénují. Nějaké jiné činnosti jsou výjimečné. Jeden chlapec například chodí se svými neromskými kamarády bruslit. Tento chlapec chodí totiž do základní školy, kam chodí

většina dětí z majority. Zřídka kdy je vidět dítě s kolem nebo bruslemi, švihadlem atp.

Podle výzkumu rodiče dětí většinou do toho, s kým se jejich děti scházejí, nezasahují, pokud se nejedná o drogově závislé: „*Téměř nikdy jsme neslyšeli, že by bylo dětem zakazováno přátelit se s jiným dítětem z místní cigánské rodiny, protože je degešská*“ Dodávají: „*Méně často se zákaz týká mládeže, která má za sebou loupežná přepadení. Na druhou stranu ani homoprostituce nebývá důvodem kategorického zákazu, což ovšem může souviset s tím, že rodiče „drbům“ o dotyčných mladých nevěří.*“ (Bořkovcová a kol., 2004, str. 25)

Výraznou hrozbou pro děti v jejich volném čase jsou drogy. Z rozhovorů vyplynulo, že jsou zde rozšířené drogy jako heroin a pervitin i mezi mládeží a dokonce dětmi od deseti let. Tyto děti se pak také sdružují do partiček, které tráví čas spolu, chodí často do nákupního centra obhlížet obchody i za účelem krádeží. Z tohoto důvodu někteří rodiče nenechávají své děti běžně chodit ven s kamarády, bojí se špatného vlivu dětí z „horších“ rodin a toho, že nemají děti na očích. Tyto děti většinu svého času tráví doma. Děti doma se nejčastěji scházejí se svými vrstevníky, koukají na televizi a v posledních letech se velmi rozmohla internetová komunikace – chatování, kdy děti pomocí serverů komunikují mezi sebou, na internetu je také oblíbený server You Tube, na kterém mohou poslouchat hudbu i sledovat různá videa, věnují se hře na playstation a poslouchají hudbu. Hudbě se také děti někdy věnují. V rodinách je běžná kytara, nebo někdy i elektrické piano. Děti se učí hrát na hudební nástroje doma, do hudební školy nechodí. Podle výzkumnic v romských domácnostech na Fajnově často chybí didaktické pomůcky jako: „*...knížky, počítače, společenské hry, jejichž cílem je rozvíjet konkrétní schopnosti dětí...*“ (Bořkovcová a kol., 2004, str. 34) Ve hře dětí se projevuje nízký individualismus. „*Dítě si málokdy hraje samo, vždy jsou okolo sourozenci, bratřanci, sousedi. Velkou většinu času děti tráví v interakci s jinými dětmi či dospělými z rodiny, relativně málo času tráví samostatnou činností, např. hraním s hračkami.*“ (Bořkovcová a kol., 2004, str. 34) Dětem ale hračky nejsou odepírány. Zajímavý je příklad z jedné rodiny, který byl popsán ve výzkumu: „*V rodině D, která je sociálně jedním z nejslabších článků solidární sítě vynaložili rodiče a starší sourozenci na dárky mladším dětem 5000 Kč. Nejmladší dcera si přála multifunkční panenku, která byla v tu dobu u dětí populární a stála i s vybavením dva tisíce. Rodiče spolu se staršími sourozenci přijali to, že ji nejmladší dcera musí dostat, jako fakt, protože by jinak záviděla svým sestřenicím, které panenku dostaly. A to nemohli dopustit.*“ (Bořkovcová a kol., 2004, str. 34) Na druhou stranu ale děti nejsou vedeny k šetrnosti ke svým hračkám, zde opět cituji výzkum „*Když dítě projeví zájem o hračku, kterou může rozbít (často se jedná o hračku staršího sourozence), je mu ve většině případů poskytnuta. Pokud se*

tak stane, dítěti většinou nikdo nevynadá“ (Bořkovcová a kol., 2004, str. 34)

Volný čas dětí je omezen pomáháním v domácnosti. Tuto povinnost mají nejvíce starší dívky.

Z rozhovorů s lidmi, kteří lokalitu dlouhodobě sledují a těch, co v lokalitě přímo působí a pracují jak s rodinami, tak i s dětmi, vyplynulo, že děti a mládež se svými rodiči nejedí na výlety a dovolené tak často, jak je tomu běžné v majoritě. Jsou zde rodiny, které byly s dětmi u moře, a rodiče někdy zaplatí svým dětem zájezd s příbuznými. Není to ale rozhodně běžné. Některé rodiny jezdily na výlety stanovat dříve, ale nyní již ne. To by se dalo vysvětlit například obavami z rasistických útoků ale také tím, že necítí potřebu, že to není jejich zvykem. Na dovolené a výlety jezdí dospělí hlavně za odpočinkem z práce. Vzhledem k tomu, že 75% Romů je na Fajnově nezaměstnaných, tento rozměr zde často chybí. Čas pro zábavu a práci není jasně oddělen a tak podle mého názoru není ani silná potřeba naplňovat ho nějak výrazně odlišně. I když klasické „výletování“ není běžné, naopak ježdění na různé návštěvy za příbuznými i mimo Prahu jsou poměrně časté.

Společný rodinný život, hudba i televize, to vše se projevuje v jedné pasáži diplomové práce Saši Uhlové, která prováděla dlouhodobý stacionární výzkum na Fajnově, kde popisovala jeden den z života romské rodiny na Fajnově: *„Ilona se zvedá a jde vedle ke zkoušejícím: „Zvedejte se, začíná Betty“. Ti přestanou okamžitě hrát, zvednou se a přesouvají se do kuchyně. Do pokoje k televizi se přemisťuje za Ilonou tchýně, Adéla, Mášenka, Růža, Šuki, výzkumnice a z koupelny vylézá Miluška s ručníkem na hlavě (jinak oblečená). Do bytu vcházejí další dvě neteře a běží k televizi, kde začíná seriál Ošklivka Betty.“* (Uhlová, 2002, s. 31)

3.5.3 Volnočasové aktivity pořádané místními subjekty

Organizace Člověk v tísni o.p.s. se kromě terénních služeb a doučování dětí orientuje jako jeden z více subjektů na Fajnově také na volnočasové aktivity dětí. V programu se zaměřují na aktivní trávení volného času. Organizují jednorázové aktivity jako návštěvy kina, různé výlety do okolí Prahy (viz obr. XXI), návštěvy kulturních událostí jak byl například festival romské hudby Khamoro, různé sportovní aktivity jako je plavání, bruslení, softball (viz obr. XX) atd.

Pro děti z osmých a devátých tříd je určen klub Zastávka (viz obr. XIX). Klub je zaměřen především na získávání různých praktických dovedností, které děti potřebují k životu a mohli by jim pomoci při výběru střední školy. Děti se zde například učili psát životopis, hledat na internetu různé praktické informace, byli na různých exkurzích, například v hotelu,

seznámili se s prací kadeřníka atp. Dále jsou činnosti zaměřeny na cvičení sebereflexe a uvažování nad různými tématy a diskuze. Za tímto účelem jsou jim pouštěny různé dokumentární filmy, nad kterými poté společně diskutují. Cílem aktivit je děti aktivovat a motivovat k tomu, aby přemýšleli nad svým životem a tím, jak ho mohou sami ovlivnit. Záměrem je také s dětmi vytvořit takový vztah, aby měli důvěru se na pracovníky Člověka v tísní obrátit v případě, že by si s něčím nevěděli rady a jejich rodiče by jim nedokázali poradit.

Dalším subjektem působícím v oblasti volného času je místní komunitní centrum. To ale bylo založeno teprve nedávno, a tak nejsou aktivity příliš rozvinuté. Jeho činnost je především v tom, že poskytuje prostory různým kroužkům, které ale často romské děti nenavštěvují. Jedním z kroužků, kam chodí pouze romské děti, je taneční kroužek, který je mezi dětmi velmi oblíbený. Děti se zde učí jak tradiční romské tance, tak i břišní tance a latinskoamerické tance. Dalším kroužkem je kurz afrického bubnování.

Místní základní škola také dětem nabízí některé volnočasové aktivity. Především je tu pro děti otevřený odpolední klub, který supluje funkci družiny. Děti zde tráví většinu času na počítačích hraním her a stolního fotbalu, jsou tu k zapůjčení také různé hry. Dále je ve škole možnost kurzu hraní na kytaru. Zde je také taneční kroužek, který vede jeden z místních Romů. Do jeho hodin ale docházejí výhradně děti z jeho rodiny. Škola také pořádá různé akce, kde se děti prezentují. Tím je například každoroční Jarmark, kde vystupují děti z tanečního kroužku a místní kapela. Je tu připraveno občerstvení a prodávají se tu výrobky dětí. To vytváří příjemné prostředí pro setkávání rodičů se školou, jejími učiteli a mají možnost shlédnout to, co jejich děti nacvičily.

Závěr

Jak jsem již zmínila v úvodu, způsob trávení volného času je výrazně ovlivněn **prostředím, kulturou** ale hlavně **rodinou**, a to, jak rodiče tráví svůj volný čas, výrazně ovlivní to, jak ho budou trávit jejich děti. Při zpracovávání mé práce se tato teze ukázala jako zásadní:

Politika státu a přístup majority způsobili sociální vyloučení a přispěli k ztrátě tradic a kultury romského etnika v České republice. Volný čas výrazně ovlivňuje život dětí, ale aby ho ovlivňoval pozitivně, musí převažovat jeho aktivní trávení. Sociální vyloučení způsobuje u romských dětí to, že ho tráví především pasivně. Působí na ně zejména izolace a tím způsobený nedostatek kontaktů s lidmi mimo rodinu a romskou komunitu a sociálně patologické jevy, které jsou ještě výraznější v městském prostředí. To mohou ovlivňovat programy integrující, otevřené, aktivizační, podporující, tedy ty, které omezují společenskou izolaci.

Přes to, že byly projevy kultury a tradic dlouhodobě majoritou potlačované, stále ovlivňují hodnotový systém a zájmy dětí a to především prostřednictvím rodinného života a zvyků.

Romská rodina je specifická a zásadním způsobem ovlivňuje volný čas dětí. Život rodiny do volného času dětí zasahuje především jeho intenzitou. Romské děti tráví v rámci široké rodiny podstatnou část svého volného času. S rodinou se často navštěvují, oslavují různé události, scházejí se, povídají a hrají si. To že jsou neustále s někým z rodiny v kontaktu, způsobuje to, že mají daleko méně soukromí. Děti často nemají vlastní pokoj a matky jsou více s dětmi doma. Vysoká nezaměstnanost působí především na otce, kteří pak také tráví většinu času doma. Role jednotlivých členů se projevují u dětí tím, že se starší děti starají o své mladší sourozence a dívky více pomáhají v domácnosti. Výchova romských dětí je volnější a není zde kladen důraz na individuální zájmy. Děti nejsou lakomé, jsou vedeny k tomu, že není hezké něco si takzvaně „uzurpovat“. Například hračky se pak ale dříve rozbíjí a děti si tak spíše hrají s věcmi, které mají po ruce. V tradičnějším vesnickém prostředí je stále vysoký stupeň hierarchizace romské společnosti, který téměř vždy souvisí s příbuzenstvím. To působí na děti tak, že se stýkají pouze s dětmi ze skupiny nebo rodiny Romů, do které patří a ostatními opovrhují, nesmí se s nimi stýkat, nebo je to jednoduše ani nenapadne.

Úspěšné jsou kroužky, které vede někdo přímo z rodičů, nebo komunity, zde ale může zapůsobit toto rozdělení tak, že do těchto kroužků nechodí děti, které nepatří do rodiny lektora kroužku.

Učení romských dětí probíhá především nápodobou, socializace probíhá téměř výhradně v rodině, proto u Romů platí dvojnásob, že děti tráví svůj volný čas tak jako jejich rodiče. Rodiče ale často nezažili rozmanitosti trávení volného času a svým dětem nemohou v tomto ohledu být vzorem ani mnoho předat. Rodiče a příbuzní ale například hrají s dětmi fotbal a učí své děti na různé hudební nástroje. I z toho také podle mého názoru vyplývá výrazná obliba fotbalu, hudby a tance mezi dětmi ve všech třech popisovaných lokalitách.

V organizování volného času je důležité vnímat potřeby dětí a na ty reagovat. Proto je nutné vnímat rodinné vztahy v komunitě a být si vědomi toho, že působit na děti podporou celé rodiny je velmi důležité.

Na základě sebraných poznatků a vlastních zkušeností z pozorování ve třech popsanych lokalitách mi vyplývá, že potřeby dětí jsou naplňovány nejlépe činnostmi, které staví na regionálních a komunitních aktivitách. Tedy ty, které vycházejí z potřeb a povahy lidí v regionu a komunitě. Ty totiž mohou ovlivnit bezprostředně prostředí, v kterém děti žijí, podporují kulturu a jejich tradiční zájmy a staví na spolupráci s rodinou. Ředitelka sdružení Český západ na mou otázku, jak řešit sociální vyloučení Romů, odpověděla: „*To vím docela přesně, používat metodu komunitní práce...vím, že to funguje, máme to osvědčené.*“

Po celou dobu zpracovávání informací a psaní práce mne provázely pochybnosti, zda se jedná spíš o důvody sociální či kulturní, které zapříčiňují nedostatečné rozvíjení romských dětí ve volném čase. Na otázku z úvodu: „*...tráví romské děti volný čas jinak než ostatní? A pokud ano, je to ovlivněno více tím, že vyrůstají v odlišném kulturním prostředí nebo spíše tím, že žijí v sociálním vyloučení? Tedy je tato odlišnost kulturní nebo sociální?*“ jsem nenašla jednoznačnou odpověď. Myslím si, že není důležité přesně příčiny zařadit, ale že je velmi důležité vždy brát v potaz oba faktory, tedy vycházet z toho, že romské děti v sociálně znevýhodněném prostředí vycházejí z jiné kultury a mají také zhoršené podmínky pro svůj rozvoj. A to je nutné vědět jak při zkoumání bariér a rizik, které před romskými dětmi stojí, tak i při koncipování programů, které by pomohly při trávení volného času a jejich všestrannému rozvoji. Především tedy ptát se samotných dětí, na jejich zájmy a potřeby, jaká

jsou jejich přání a nepodsouvat jim vlastní. Znamená to také spolupracovat s rodiči a širokou rodinou v komunitě, kde žijí, bedlivě si všímat jejich zvyků, tradic a zájmů. Pozitivně je motivovat a podporovat je v překonávání překážek, které jim brání v dosahování jejich cílů – ty respektovat a nechat se jimi inspirovat.

Zdroje:

Literatura:

Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. Praha : [s.n.], 2006. 117 s.

BECHYŇOVÁ, Věra, KONVIČKOVÁ, Marta. *Sanace rodiny.* Praha : Portál, 2008. 152 s.

BOŘKOVCOVÁ, Máša, LÁBUSOVÁ, Adéla, UHLOVÁ, Alexandra. *Sociálně vyloučení na Huntově.* nepublikováno : [s.n.], 2004. 41 s.

ČÁP, Jan. *Psychologie výchovy a vyučování.* [s.l.] : Univerzita Karlova, 1997. 415 s.

DAVIDOVÁ, Eva. *Poválečný vývoj a osudy Romů v letech 1945– 1989.* In *Černobílý život.* Praha : Gallery, 2000. s. 68–78.

DAVIDOVÁ, Eva. *Romano drom, Cesty Romů 1945–1990, Olomouc 2004, vydala Univerzita palackého v Olomouci*

DEMETER, Gejza. *Slovo dvěma romským novinářům.* In HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Šaj pes dovakeras : Můžeme se domluvit.* Olomouc : [s.n.], 1995. s. 116–120.

FRASER, Angus. *Cikáni.* Praha : NLN, 1998. 374 s.

HOFBAUER, Břetislav. *Děti, mládež a volný čas.* [s.l.] : [s.n.], 2004. 173 s.

HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů.* [s.l.] : [s.n.], 2002. 84 s. ISBN 80-7106-615-x.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Šaj pes dovakeras : Můžeme se domluvit.* [s.l.] : [s.n.], 1995. 129 s.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Postavení a role některých členů tradiční rodiny . Romano*

Džaniben. 1996, 1/2 3, s. 25–27.

KOLLÁROVÁ, Zuzana. K vývoju rómskej society na Spiši do roku 1945. In *Neznámi Rómovia*. Bratislava: ISP, 1992. s. 61–70.

KOSOVÁ, Jana. Slovo úvodom. In *Zpráva o činnosti 2007*. Český západ o.s. : 2008. s. 5.

LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Milena Hubschmannová. Praha : [s.n.], 1997. 280 s.

LIÉGOIS, Jean–Pierre. *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Bratislava : [s.n.], 1997. 272 s.

MANN, Arne B. Prvé výsledky výskumu rómskeho kováčstva na Slovensku. In *Neznámi Rómovia*. Bratislava: ISP, 1992. s. 103–116.

MIKLUŠÁKOVÁ, Marta. Stručné dějiny Romů v Čechách a na Slovensku. In FRASER, Angus. *Cikáni*. Praha : NLN, 1998. s. 267–316.

NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*. [s.l.] : [s.n.], 1995. 97 s.

NOVÁKOVÁ, Hana. *Alkohol jako součást životního stylu pubescentů*. [s.l.], 2007. 73 s.
Masarykova univerzita. Diplomová práce.

PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945 – 1989*. [s.l.] : [s.n.], 2004. 183 s.

PÁVKOVÁ, Jiřina, HÁJEK, Bedřich, HOFBAUER, Břetislav. Volný čas. In *Pedagogika volného času*. Praha : Portál, 1999. s. 15–33.

ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. Praha : Panorama, 1990. 432 s.

ŠEBKOVÁ, Hana, et al. Úloha nejstaršího syna v romské rodině. *Romano Džaniben*. 1996, č. 3, 1/2, s. 66–67.

UHLOVÁ, Alexandra. *Asimilační politika vůči Romům v bývalém Československu v letech 1945 – 1989 a její dopad na kolektivitu Fajnovských Romů*. [s.l.], 2002. s. 63. Karlova Univerzita v Praze. Diplomová práce.

ŽLNAYOVÁ, Edita. Postavenie a úloha ženy – matky a muža – otca v rómskej rodině. *Romano Džaniben*. 1996, č. 3, 1/2, s. 29–41.

Internetové stránky:

Demografie Romů [online]. 2004 [cit. 2009–05–20]. Dostupný z WWW: <http://www.demografie.info/?cz_demoromu=>>.

Keramický kroužek [online]. 2006 [cit. 2009–05–12]. Dostupný z WWW: <<http://www.cesky-zapad.cz/cinnost/projekty/keramicka-dilna-v-dobre-vode>>.

Komplexní součinnostní program prevence kriminality a sociální patologie „Naše město“ na rok 2003 [online]. 2003 [cit. 2009–06–21]. Dostupný z WWW: <<http://www.olomouc.eu/phprs/view.php?cislocclanku=2002061001>>.

Mapa sociálně vyloučených a sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit v České republice [online]. 2006 , 3. prosince 2008 13:46:47 [cit. 2009–05–20]. Dostupný z WWW: <http://www.esfcr.cz/mapa/mapa_cr.jpg>.

Modré, žluté a zelené rybky [online]. 2006 [cit. 2009–05–15]. Dostupný z WWW: <<http://www.cesky-zapad.cz/cinnost/aktivita-pro-deti/modre-zlute-rybky>>.

Volný čas a prevence u dětí a mládeže [online]. 28.6.2002 [cit. 2009–05–15]. Dostupný z WWW: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/volny-cas-a-prevence-u-deti-a-mladeze>>.

Přílohy:³

Obrazová příloha A – Zelená Voda

obr. (obrázek) I : bytovka

obr. II : místní prolézačka, kde děti tráví hodně času
foto: archiv o.s. Český západ

obr. III : odložené kolo

obr. IV : děti rády tančí...

obr. V : maringotka, v pozadí sídlo sdružení Český západ

obr. VI : fotbalové hřiště za bytovkou

³ Kde není uvedeno jinak, *foto: vlastní archiv*

Obrazová příloha B – Parenica

obr.VII: jeden ze šťastlivců, který kolo má

obr.VIII: hrát umí

obr. IX: fotbalista

obr. X: místní mládež

obr. XI: děti v osadě

obr. XII: videoworkshop

obr. XIII: děti a rodiče společně sledují výsledek videoworkshopu

obr. XIV: výsledek společné práce v jedné z výtvarných dílen, která proběhla na návsi

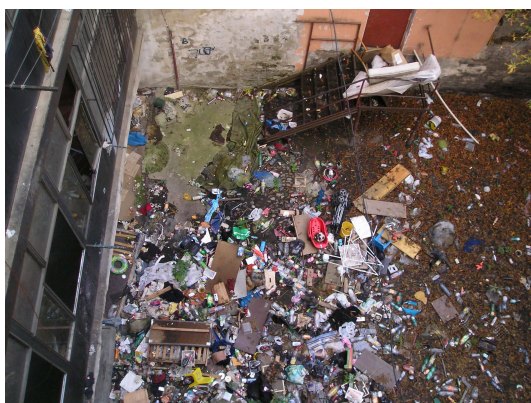
Obrazová příloha C – Fajnov

obr. XV: ulice na fajnově
foto: wikimedia

obr. XVI: „fajnová“ chodba
foto: archiv Člověk v tísní o.p.s

obr. XVII: „dům hrůzy“
foto: archiv Člověk v tísní o.p.s

obr. XVIII: Nový Fajnov
foto: wikimedia

obr. XIX: klub zastávka
foto: archiv Člověk v tísní o.p.s

obr. XX: softball
foto: archiv Člověk v tísní o.p.s

obr. XXI: hry v přírodě
foto: archiv Člověk v tísní o.p.s